

Az Európai Unió és az egyéni szuverenitás

TARTALOM

- Martonyi János:** Nemzetek Európája helyett - közösségek Európája
Soros György: Európai Unió: a tökéletlen társadalom
Dr. Otto Graf von Lambsdorff: Elsorvado nemzetállam: avagy veszélyben van-e a szabadság jövője?
Kende Péter: Az Európai Unió vitatott névjegye
Konrád György: Kinek a szuverenitása?
Bogdan Góralczyk: Lengyelország: szuverenitás a globalizáció és interglobalizáció korában
Demszky Gábor: Európai integráció: remény és kísérlet
Tölgyessy Péter: A hármas teher: átmenet, csatlakozás, globalizáció
Hankiss Elemér: Az Európai Unió és az egyéni szuverenitás alapfeltételei

„**Bent** sokkal szuverénebbek leszünk, mint amilyenek **"kint"** vagyunk...”

Martonyi János

Nemzetek Európája helyett - közösségek Európája

A politikai integráció és az úgynevezett „nemzeti szuverenitás”, amit én - talán mindenki érti, hogy miért - állami szuverenitásnak nevezek, nagyon régi vitatémánk. Az elmúlt ötven esztendőben került ez a téma előtérbe, ám nagyon jól tudjuk, hogy az európai egység gondolata ennél sokkal régebbi, sok-sok évszázadra tekint vissza. Tudjuk, hogy a XIX. század volt az a század, amelyikben a nemzetállamok fokozatosan erősödtek, egyre nagyobb hatalomra, egyfajta „túlhatalomra” tettek szert. Ez a folyamat egyenesen vezetett az első világháborúhoz, amely Európa elleni bűn volt. Ezt követte a kétség, a szkepszis, a válság, majd a rabszolgaság és a szabadság Európája. Ugyanakkor a XIX. században, amikor - mint tudjuk - megindult a nemzetállam kiteljesedése, fokozatos erősödése, megjelent az egyesült Európa álma is, és ez az álom, gondolat, eszmevilág mintegy ellentételezni akarta a valóságot. Ebben a században beszélt Victor Hugo arról, hogy majd egyszer létrejön egy egyesült európai rendszer, az Európai Egyesült Államok, de más gondolkodókat is lehetne említeni Saint-Simontól Manziinig, akik mind arról álmodtak, gondolkodtak, hogy egyszer mégiscsak megvalósul az Egyesült Európa. Ez az álom a XX. század második felében kezdett pragmatikus megközelítéssel és fokozatosan megvalósulni, és mára egy ötvenéves sikertörténetet tud maga mögött.

E történet egyik legfontosabb dilemmája a politikai integráció és az állami szuverenitás közti ellentét feloldása volt. Tulajdonképpen úgy is lehetne jellemezni ezt a folyamatot, hogy a nemzetek feletti Európa és a nemzetek Európája koncepciója viaskodott egymással, ahol persze nemzetek alatt megint csak az államokat értem. Az is kétségtelen, hogy azok a döntő külső és belső tényezők, amelyek ezt a folyamatot a negyvenes évek végén, az ötvenes évek legelején elindították, jelentős részben megváltoztak, megszűntek, hiszen elillant a szovjet faktor, és talán nyugodtan mondhatjuk, hogy megszűnt - s talán ez a legnagyobb eredmény - az európai polgárháború veszélye. Olyan polgárháború veszélye, mint amilyen volt az első világháború, és annak bizonyos szempontból folytatása - második menete -, a második világháború. Ugyanakkor új jelenség adódott: a globalizáció, annak minden kihívásával, vonzásával, izgalmaival, kockázataival együtt. Ebben a helyzetben merül fel megint az a kérdés, hogy mi is legyen a regionális integráció jövője, mi is legyen az egységes Európa jövője. Ezért indult meg az „Európa jövője” vita, amit magunk is újtárra bocsátottunk néhány héttel ezelőtt.

Ahogy utaltam már rá: a valóságot mintegy ellentételezte az álmovilág, az eszmevilág, az egységes Európáról való gondolkodás a XIX. és a XX. században. A XXI. században a globalizáció valóságát ellentételezné a nemzeti identitás fenntartásáról való gondolkodás, az erről való „álmodozás”. És ez nem véletlen. Az eszmék gyakran ellentételezni próbálják a valóságot, felhívják, a figyelmet bizonyos kockázatokra, megfelelő egyensúlyt próbálnak találni a valóságos folyamatok és a gondolkodás alapvetően morális természetű igényei között. A világot jelenleg a közösségi szerveződés alapelveinek változása jellemzi, hiszen már nem minden a territorialitás, a területi elv. A közösségek és az egyének életében már nem a területi hovatartozás a legfontosabb. Ez vonatkozik az európai integráció folyamatára is. Az alapelv megváltozása következik, és összefügg természetesen a globalizációval, annak gazdasági, pénzügyi, jogi, közigazgatási és minden egyéb következményével. Ez az alapvető változás hozta a továbblépés mikéntjének a dilemmáját, amit az európai integráció története a mai napig nem tudott feloldani, hiszen ma sincs egységes jövőképe Európának: legalább két, de inkább több elgondolás létezik.

De van kiút. A kiút összefügg a XIX. század fő tendenciáival: ma már nem a területi elven szervezett állam életünk egyetlen fontos kerete, vagyis szakítanunk kell végre azzal a XVIII. század végén született jakobinus állameszmével, amelyik az egyén életének minden mozzanatát attól tette függővé, hogy a határok hol húzódtak. Jól tudjuk, hogy szüleink, nagyszüleink életét alapvetően meghatározta, hogy a határt a falu közepén, a falutól jobbra vagy balra húzták meg. Most ettől kell elszakadni. Meg kell érteni azt, hogy a jövő Európája valószínűleg nem is a nemzetek Európája, nem is a nemzetek feletti Európa kell, hogy

legyen, hanem a *közösségek Európája*. Prodi elnök mondta nemrég, hogy Európa a „community of minorities”, azaz a kisebbségek közössége. Én ezt azzal egészíteném ki, hogy egy igazi közösségek Európájában, egy „community of communities”-ben már nincsenek sem kisebbségek, sem többségek. Helyi közösségek, regionális közösségek, államok közösségei, kulturális közösségek, mint például a nemzet, vallási közösségek és egyéb olyan közösségek léteznek csupán, amelyeknek az összetartó tényezőit talán ma még nem is tudjuk pontosan meghatározni. Ez az a gondolat, amely oldaná a területileg meghatározott állam mindenhatóságát. De ez a mindenhatóság magától is oldódik. Persze ez nem jelenti azt, hogy az állam nem lesz ennek a folyamatnak egy meghatározóan fontos szereplője, csak nem lesz kizárólagos szereplője. S ez talán nekünk, magyaroknak különösen érdekes gondolat, és részben a szuverenitás kérdésére is választ adhat. Mert hiszen mi történik a szuverenitással? Míg az Európai Bíróság kezdeti döntései például valóban a szuverenitás korlátozásáról szóltak, ma már nem beszélhetünk erről. Ma arról beszélünk, hogy a szuverenitást egy közösbe, egy „pool”-ba tesszük, és közösen gyakoroljuk, mindenki a maga lehetőségeinek megfelelően. Bár például az Európai Unió Tanácsában a nagyobb tagállamoknak több szavazatuk van, mint a kicsiknek, de a kicsiknek is vannak szavazataik. A játék demokratikus, előre meghatározott normák mentén folyik, és a kicsik is tudják befolyásolni a döntéseket. A számukra életbevágóan fontos döntéseket akár meg is tudják akadályozni. A szavukat mindig hallathatják. Ez mindenféleképpen sokkal előnyösebb helyzet az állami függetlenség, az állami szuverenitás szempontjából is, mint a kívülállás helyzete, amikor a döntéseket amúgy is követni kell, hiszen azok következményeikben elháríthatatlanok, ugyanakkor meghozatalukban részt venni nem tudunk. Ezért hisszük mi, hogy „bent” sokkal szuverénebbek leszünk, mint amilyenek „kint” vagyunk, hiszen a cselekvési szabadságunk, egyben ráhatásunk, befolyásunk az események menetére erősebb lesz, mint most. És ez a szuverenitással kapcsolatos gondolkodásunk lényege. Persze majd rendelkezniünk kell arról, hogy a szuverenitásunkból fakadó hatásköröknek mekkora részét ruházzuk át az integrációs szervezetekre. Erről valószínűleg alkotásmódosítás keretében rendelkezünk majd, de azért a finomítás kedvéért megjegyezném, hogy itt valójában nem a szuverenitást ruházzák át a tagállamok ebben az úgynevezett európai klauzulájukban, hanem a szuverenitásból fakadó hatásköröket, ami azért nem teljesen ugyanaz. A szuverenitás önmagában véve átruházhatatlan. A mindennapi élet, gyakorlat szempontjából az a lényeg, hogy ez a közösen gyakorolt hatáskör, a közösbe helyezett szuverenitás nekünk sokkal nagyobb lehetőségeket ad minden szempontból, a saját sorsunk befolyásolása szempontjából is - nem beszélve Európa sorsáról -, mint a jelenlegi helyzet, amikor csupán alkalmazkodunk az Európai Unió által kijelölt úthoz. Ez persze a jelenlegi helyzetünkben természetes, hiszen a döntések meghozatalában még ténylegesen nem veszünk részt. Meg kell jegyezni azonban, hogy különböző csatornákon azért már egyre inkább befolyásolni tudjuk ezeket a döntéseket, egyre inkább meghallgatnak minket, egyre inkább hozzászólunk a dolgokhoz. Mint ahogy hozzá fogunk szólni és hozzá is szólnunk az Európa jövőjéről szóló vitához. Úgy tűnik, hogy a helyzet jól alakul, s ma már nagyjából látható az „alagút” vége, pontosan látjuk a fény sugarat. Biztos vagyok abban, hogy az előre meghatározott útemnek megfelelően végig is megyünk az úton. Amikor bent leszünk az Európai Unióban, alapvetően abban leszünk érdekeltek, hogy ez a rendszer erősödjön, hogy ne híguljon fel, hiszen objektíve elkerülhetetlen egyfajta elnehezülés önmagában véve a tagállamok számának a növekedése miatt is. A mi célunk, hogy a rendszer politikailag és gazdaságilag erősödjön, az integrációs szint emelkedjen. Mi ezen fogunk dolgozni. Érezzük európai önazonosságunkat, van egy európai identitásunk, és dolgozunk azon, hogy ez egyre erősebb legyen. Másrészt hisszük, hogy a saját nemzeti és állami megfontolásainkkal is ez áll összhangban. Ezért nem látok én e kettő között ellentmondást, vagy igazán komoly dilemmát.

„Az egyik legalapvetőbb célkitűzés a béke megőrzése. Magyarországnak kulcsszerepet kell játszania ebben.”

Soros György

Európai Unió: a tökéletlen társadalom

Az Európai Unió a nyitott társadalom fogalmának gyakorlati megvalósulása. Nehéz pontosan meghatározni, mi is a nyitott társadalom lényege, hiszen tudjuk, hogy a világban, ahol élünk, semmi sem tökéletes, tehát a részét képező jelenségek definíciója sem. A nyitott társadalom egyik lehetséges és elterjedt meghatározása az, hogy a lehető legnagyobb mértékben garantálja a személyes szabadságot. Kedvenc definícióm szerint viszont olyan tökéletlen társadalom, amely nyitott a javítások, korrekciók előtt. Az Európai Unió ebbe a definícióba remekül beleillik, hiszen nagyon is tökéletlen társadalom: olyannyira tökéletlen, hogy valószínűleg nem is tudna létezni, ha nem korrekciók láncolatán keresztül, önmagát javítva haladna állandóan előre.

Hogyan is függ össze mindez a nemzeti szuverenitással? Az Unió szuverén államokra épül. A szuverenitás azonban mint fogalom meglehetősen anakronisztikus: az uralkodó és az uralkodás tárgyának kapcsolatára utal, az uralkodó s az általa uralt, irányított alattvalók viszonyát írja le. A nemzetállam csak a vesztfáliai egyezményrel jött létre, majd harminc évvel később kialakult a *cuius regio, eius religio* elve, azaz: akié a terület, az szabja meg, hogy alattvalói milyen vallást követhetnek. Azután jött a francia forradalom, az uralkodót elűzték, és a nép szerezte meg a király szuverenitását, az uralkodás jogát. Így jött létre a modern nemzetállam. Az a gondolat azonban, hogy valaki teljes mértékben uralkodjék egy adott terület fölött, nem egyeztethető össze a világ modern felfogásával, azzal, hogy létezik egy globális piac, és vannak egyetemes elvek, amelyek a szuverenitás felett állnak. Mindazonáltal a szuverenitás elve létezik, s ebben az elvben épp az az igazán fontos, hogy létezik; ez az alapja annak a rendnek, amelyben élünk. Az Európai Unió fokozatosan alakult és fejlődött ki, s megalapozását épp ezzel: a szuverén államok közötti kapcsolatok lényegének tisztázásával kellett kezdenie. Az alapgondolat az volt, hogy véget kell vetni a szuverén államokra, a szuverén államok közötti konfliktusokra épülő európai történelemnek. Létre kell hoznunk egy olyan rendet, amelyben elképzelhetetlen az európai államok közötti háború. Ez volt az egyik leginspirálóbb gondolat az Európai Unió

megalapozásakor. A másik pedig az, hogy szembe kell szegülni a Szovjetunióval mint nagyhatalommal, ki kell állni a demokrácia, a jogállamiság és az emberi jogok elveit. Az Európai Unió megteremtésének ugyanakkor természetesen nagyon erős gazdasági indítékai is voltak: a Közös Piac, amely jobb lehetőségeket kínált a prosperitáshoz, mint az egymással kereskedő egyedi nemzetgazdaságok.

Az Európai Uniót egy csodás, békés társadalmi szerkezetépítés (peaceful social engineering) hozta létre. Mint ismeretes, ez Kari Popper kedvenc kifejezése a nyitott társadalom bizonyos politikai folyamatainak leírására. Ennek lényege az volt, hogy konkrét, behatárolt célt tűztek ki, megnyerték hozzá társulásra kész nemzetek politikai akaratát, kialakítottak egy ütemtervet, és meghatározták a megvalósítás határidejét is. Amikor aztán a tervet ténylegesen is meg akarták valósítani, hirtelen kiderült, hogy az eredeti elgondolás nem tartható, további lépések, korrekciók sorozatára van szükség. Így formálódott fokozatosan, lépésről lépésre az a folyamat, amely tulajdonképpen a Szén- és Acélbizottság létrehozásával kezdődött, és lett azzá, amit ma Európai Unió néven ismerünk.

A következő lépés, amit az Európai Uniónak meg kell tennie: a bővítés. Megint csak nagyon bonyolult és veszélyes kihívás ez, hisz sokan ellenzik, sokan elkerülnék, kitérni mégsem lehet előle. Hiszen a folyamat elindult, fékezni lehet, de teljesen megállítani nem: van világosan megfogalmazott cél, s bár a helyzet a szokottnál egy kissé bizonytalanabb, a bővítés elve már megszületett. Bár ennek konkrét időpontját még nem határozták meg, de a szándék az, hogy a 2004-es választásokon a jelölt országoknak legalábbis az első hulláma részt vehessen. Hogy ez meg fog-e valósulni, vagy sem, még nyitott kérdés. Úgy vélem, nem is az az elsődleges feladat most, hogy egy határozott menetrendet felvázoljunk. Sokkal sürgetőbb, hogy a csatlakozni kívánó országokban kialakuljon az a mozgatóerő, amely lehetővé teszi, hogy a csatlakozási feltételeknek eleget tegyenek. Ma az az általános szándék, hogy egyszerre több ország, egy nagyobb országcsoporthoz csatlakozzék, de a gyakorlatban ez nagyon nehezen megvalósítható. Az első csoportot például aligha lehet Lengyelország nélkül elképzelni, ám Lengyelország még nem áll teljesen készen a csatlakozási feltételek teljesítésére, s ez lelassíthatja az ütemet. Az erről folyó tárgyalások során természetesen a nemzeti érdekek állnak a viták homlokterében. Két fő kérdés merül fel: az egyik az egységes mezőgazdasági politika, a másik pedig az Unió alapjainak kérdése. Ez az a két sarokpont, amelynek alapján a régi tagok az új országok befogadásáról döntenek. Ami az egységes agrárpolitikát illeti: ebbe még jelenlegi formájában sem illeszthető bele egy olyan ország, mint Lengyelország, s mivel ez a politika radikális megújításra szorul, később még nehezebben lesz elképzelhető. A jelenlegi haszonélvezők ugyanis eleve veszélyeztetve érzik magukat, ha új országok jelennek meg, különösen ha olyanok kerülnek szóba, amelyeknek még nagyobb szükségük van a támogatásra, mint nekik. Ez is szerepet játszhatott abban a kudarcban, amelyet a Nizzai Egyezmény elszenvedett.

Mindenesetre annyira bizonyos, hogy nehéz folyamat elébe nézünk. Ráadásul közben elkerülhetetlen a másik kulcskérdés felvetése: nevezetesen az Európai Unió alapjainak rendezése. Ez már ma is sürgető, ám ha számos további taggal bővül az Unió, a helyzet kritikussá válik. A vita már elkezdődött, különböző vélemények, nézetek alakultak ki arról, ki milyennek látja Európát mint politikai egységet, és milyennek szeretné látni a jövőben: föderációként, nemzetállamokból álló közösségként, vagy a kettő közötti számos egyéb fokozat egyikeként. Úgy vélem, a jelölt országoknak is gondolkodniuk kell ezekről a kérdésekről, mert nekik is lesz szavuk abban, miként alakul az Unió jövője.

A mai Európa két nagy hiányosságban szenved, s az európai társadalomnak két tökéletlen vonása miatt kell állandóan nyitottnak lennie a korrekciók előtt. Az egyik a kormányozhatóság megingása, a másik a demokrácia deficitje. Véleményem szerint az Európai Unió mai állapotában már csaknem kormányozhatatlan. Jó néhány alkalommal volt módom tárgyalni arról, hogyan lehetne elősegíteni Délkelet-Európa integrációját az Európai Unióba. Az elképzelés egyértelműen látható és világos volt: a balkáni országok úgy közelíthetők egymáshoz, ha Európához hozzuk őket közelebb. Európa lehet az a mágnes, amely a régió egyes elemeit is egymáshoz vonzza. Ez megvalósíthatónak tűnt, de az Európai Unió nem volt képes arra, hogy az elgondolást a gyakorlatba is átültesse. Először létrejött a stabilitási egyezmény, majd egyedi stabilitási és társulási megállapodások születtek, végül azonban épp az veszett el, ami a lényeg lett volna: a regionális megközelítési mód. Ami pedig a megígért segítséget illeti - személyes tapasztalatból mondom -, a tagállamok végül is nem akarnak az Európai Unió költségvetéséhez hozzájárulni. Mindegyiknek van Brüsszelben egy nagykövete, aki fő feladatának azt tartja, hogy az alapokból igyekezzenek a lehető legtöbbet a saját országuk javára kicsikarni. Vagyis közösségként az Európai Unió nagyon is rosszul hajtja végre politikáját. Az Európa Tanácsot ugyancsak nemzeti érdekek vezérik, a Bizottság pedig végképp bürokratikusá vált, ami leginkább abban nyilvánul meg, hogy nem akar felelősséget vállalni semmiben, hanem inkább át akarja háritani másra, s ez annál súlyosabb következményekhez vezet, minél nagyobb azon országok száma, amelyekért felelősséget kellene vállalnia. Ettől olyan nehézkes az európai bürokrácia, és ezért nem szeretik az emberek.

Európa másik említett hiányossága a demokratikus deficit. Az Európai Uniót a tagállamok kormányozzák, a kormányok érdeke azonban nem azonos az általuk kormányzott emberek érdekeivel. Az emberek ki vannak rekesztve az Európai Unió kormányzásából. Egyre mélyülő szakadék húzódik köztük és az Európai Unió között: ezt jelenti itt a demokratikus deficit. Az Európa Parlament nem képes ezt a szakadékot áthidalni, bár ebből a célból jött létre. Ennek oka részben az, hogy korlátozott a hatásköre, részben pedig az, hogy nem sikerült megteremtenie azt a tekintélyt, ami egy parlamentet megillet.

Van még egy Magyarországra nézve különösen fontos kérdés: az Európai Unió határainak problémája. Magyarország nyilvánvalóan bekerül a bővítés első hullámába, Románia pedig minden valószínűség szerint nem lesz az első között. Más, még keletebbre fekvő országok, például Ukrajna, nagyon messze állnak még a csatlakozástól. Ugyanakkor az egyik legalapvetőbb célkitűzés a béke megőrzése. Mindennél fontosabb, hogy azok az országok, amelyek határosak Magyarországgal, olyan irányba fejlődjenek, hogy később belépessenek az Unióba, hogy ily módon az etnikai és egyéb konfliktusokat el lehessen kerülni. Magyarországnak kulcsszerepet kell játszania ebben.

Így látom tehát ebben a pillanatban az Európai Uniót. Nagyon tökéletlen, nagyon sok hiányossága van, de Magyarország hamarosan csatlakozik hozzá. S bár tökéletlen, még sincs kívánatos alternatívája.

„A félelem korában élünk. Ha megvizsgáljuk félelmeink legbelső okait, kiderül, hogy gyakorlatilag mindegyik ugyanarra az okra vezethető vissza: a szabadság, különösen a gazdasági függetlenség féltésére.”

Dr. Otto Graf von Lambsdorff

Elsorvadó nemzetállam: avagy veszélyben van-e a szabadság jövője?

A félelem korában élünk. Az ítéletnap profétái rányomták bélyegüket a korszak szellemére: úgy tűnik, csak egy lépés választ el miket a környezeti, társadalmi, gazdasági és legfőképpen az erkölcsi összeomlástól. Az összeomlás természetesen világméretű lesz, hiszen legkevesebb ennyi dukál az egyre jobban megfélemlített közönségnek. A politikusok nyomására az országok kormányai világszerte egyre nagyobb és nagyobb erőfeszítéseket tesznek - legalábbis külsőségekben - a globális katasztrófák elhárítására.

Az igazság azonban az, hogy a kor, amelyben élünk, a lehető legkevesebb okot ad bármiféle félelemre. Vizsgáljuk csak meg, hogy mai európai életünkhöz képest milyen lehetett az élet mondjuk a XIV. században, amikor nem egy országban a népesség közel harmada esett áldozatul pestisnek és más járványoknak, és pár évente éhínség tizedelte a lakosságot. A törvény és a rend igen gyenge lábakon állt, és az igazságszolgáltatás is kegyetlen és gyakran vak volt. Akkoriban az embereknek nem sok lehetőségük volt tenni ez ellen, és valljuk meg, nem is igen tudták volna, mihez kezdjenek. Szenvedésük okát leginkább a gonosz erőknek tulajdonították, vagy elkövetett bűneikre kiszabott isteni büntetésként fogadták. Olyan okoknak, melyekkel szemben lényegében tehetetlenek voltak. Nem csoda, hogy burjánzottak a szekták Európa-szerte, és bűnbánó tagjaik magukat ostorozva vonultak végig a városokon. Ehhez képest ma szinte semmitől sem kell tartanunk, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy mára a bűn fogalma mint visszatartó erő helyett inkább a tolerancia dominál. Már nem a megfoghatatlan természetfeletti erőknek kiszolgáltatott tehetetlen áldozatokként látjuk magunkat. A felvilágosodás kora óta tudjuk, hogy a tudás hatalom.

A pestis és a járványok kiváltó okait mára már ismerjük és kiküszöböltük. Kétség sem fér hozzá, hogy az AIDS-re és a hasonló nagyságrendű mai problémákra is előbb-utóbb megoldást találunk. A háborús időszakokat leszámítva Európában nem volt éhínség az 1847-es írországi eset óta. Az Európán kívül felmerülő éhínségeket sem természetfeletti erők, hanem az aktuális politika kudarca okozta, vagy még rosszabb esetben bizonyos kormányok, például a Szovjetunió a harmincas vagy Etiópia a nyolcvanas években tudatosan használta a leigázás eszközeként. Azt is megtanultuk, hogy a törvénytelenések és a zsarnokság nem az Isten rendelte út. A demokrácia egyre terjed a Földön, és a diktatórikus kormányokat egyre kevésbé ismerik el. A legyőzhetetlennek kikiáltott kommunizmus mára összeomlott.

Mitől félünk hát?

Ha megvizsgáljuk félelmeink legbelső okait, kiderül, hogy gyakorlatilag mindegyik ugyanarra az okra vezethető vissza: a szabadság, különösen a gazdasági függetlenség féltésére. A hetvenes évek Római Klubjától a kilencvenes évek túlzott közösségi szemléletéig a tanulás egyértelműnek tűnik: a szervezetlenség és fejetlenség óhatatlan következménye a káosz, a környezeti és erkölcsi romlás elkerülhetetlen. Nyilvánvalóan senkit sem zavar, hogy az ezekben a tanulságokban rejlt jóságot meglehetősen rövid idő alatt egytől egyig tévesnek bizonyultak. A Római Klubnak az energiaforrások kiapadását előrejelző jóságot például - Marxnak a tömegek elszegényedését jövendőbeli intéseihez hasonlóan - a tények mára teljesen megcáfolták. Érdekes módon mindez cseppet sem csökkentette a Klubnak a közvéleményre gyakorolt hatását. Az emberek szemmel láthatóan ragaszkodnak ahhoz a hithez, hogy a szabadság terjedése óhatatlanul a világ pusztulásához vezet.

Még jól működő demokráciákban is előfordul, hogy a szellemi vezető réteg bizonyos elemei a gazdasági diktatúra szószólói, és a közvélemény ezt minden további nélkül elfogadja. Ez a hozzájuk hasonló liberálisok számára rémítő kilátásokat ébreszt, ugyanúgy, mint az a tény, hogy milyen keveset lehet elérni jó és megalapozott érveléssel. A világvége soha nem a szabadság vagy a szabad piac miatt fenyegetett, hanem a világvégét hirdető „proféták” hajszolta politika hozta elérhető közelségbe. Akik igazi elkötelezettséget éreznek egy nyitott társadalom jövője iránt, alaposan meg kell, hogy fontolják ezeket a dolgokat.

Miért kelt éppen a szabadság akkora félelmet? Ha retorikai szempontból megvizsgáljuk a közelmúlt antikapitalista irodalmát, például Viviane Forrester háborzongató bestsellerét, az *Economic Horror* t, szembevesszük, hogy a leírásához használt metaforikus szóhasználat helyenként erősen emlékeztet a középkor gonosz erőt és sötét szenvedéseit leíró nyelvezetéhez.

A globalizációt sötét, természetfeletti erőknek hisszük. Nem értjük, mi taszt minket kilátástalan szegénységbe és erkölcsi romlásba. Ez hát a világvége? Különös, hiszen a gazdaságtudomány éppoly fejlett, mint bármely más tudományág. Tényleg nincs meg a megfelelő tudásunk, hogy ilyen természetfeletti erőkben kelljen hinnünk? Nem tapasztaltunk-e az elmúlt kétszáz év során soha nem látott gazdasági fellendülést? Nem megalapozott-e a feltételezés, hogy a gazdasági szabadság és haladás a jólét egyik legfőbb mozgatója? Látható, hogy a közgazdászok által felkínált megoldások nem a megérdemelt pozitív látásmódot és optimizmust váltják ki. A gazdaságtan, vagy pontosabban fogalmazva, a piaci folyamatok gazdaságtana különös terület, ahol a „tudás: hatalom” elv úgy látszik, nem nagyon működik.

Tudjuk, hogy a szabad piac miért működőképes: azért, mert a központi irányításnak fogalma sincs róla, hogyan működik. Ez a látszólagos ellentmondás feloldható, ha megfontoljuk, hogy a szovjet piacgazdaság - és az intervencionalizmus számos más példája - azért omlott össze, mert a hivatalnokok azt hitték, képesek előre felmérni az állampolgárok igényét és szükségleteit, és az emberi reakciók előre meghatározhatók és koordinálhatók, így aztán nem meglepő, hogy a rendszer hitvallása a totális ellenőrzés volt. Ezt a tévedést az emberiségnek drágán kellett megfizetni.

A piacgazdaság csodája az, hogy egy meghatározhatatlan erő irányítja, amit Ádám Smith „láthatatlan kéznek” nevezett. Ez az erő olyan emberek együttműködéséből fakad, akiket nem is szükségszerűen közös célok vezérlelnek egy olyan felfedezési folyamatban, ahol a megszerzhető tudás mindig limitált. Az ármechanizmus, ami ezt az együttműködést mozgatja, persze távolról sem felfoghatatlan. A szabad piac részese tehát a szókraatészi bölcsesség igazi megtestesítője. Tudja, hogy nem tud semmit, ezért szerény igényeket támaszt arra nézve, hogy hatalmában tartson olyasmit, amit nem lehet uralni. A szabad piacon így tehát nem érvényes a „tudás: hatalom” elve, pedig elsőre logikus feltételezésnek tűnt.

Van viszont a kérdésnek egy mélyebb értelmezése is. Friedrich August von Hayek megállapítása szerint az emberi faj evolúciója egy különleges társadalmi környezetben zajlott, ahol minden egyed a többiek szeme előtt élte az életét, ismerte a másik szokásait és preferenciáit. Mai értelemben véve persze nem egy nyitott társadalomról van szó, ezért a „tudás: hatalom” elv meglehetősen jól működött az akkori kezdetleges gazdasági viszonyok között. A horda társadalmi etikáját mára az ember szinte a génjeiben hordozza. Ez lehet az oka annak, hogy annyian ilyen mértékben a szívükön viselik a szabad piac és a nyitott társadalom sorsát. A nyitott társadalom viszont természetéből adódóan elvesztette a szemtől szembe jellegét: az egyedek már nem egymás előtt élik az életüket. Ez a tulajdonság egyben sikerének kizárólagos kulcsa is: nem egy központi irányítás, hanem éppen annak hiánya garantálja az eredményeket. Az emberi logika képes elfogadni ezt az eszmefuttatást, de ösztöneink mást mondanak. Ezt a tendenciát látjuk erősíteni az is, hogy bár a szabad piac minden más rendszernél több lehetőséget kínál az emberek számára, soha nem garantálható minden egyes piaci résztvevő boldogulása. Hajlamosak vagyunk ezért azt hinni, hogy a piac egyfajta állandó bizonytalansági tényező az életünkben, míg a kormány intervencionalista törekvései a kiszámítható, megbízható állandóságot szavatolják. Az, hogy az utóbbi rendszer szinte sehol sem bizonyult működőképesnek, úgy tűnik, nem játszik szerepet az általános megítélésben. Ezért aztán abban a paradox helyzetben találjuk magunkat, hogy noha tudományosan és a gyakorlatban is bizonyítottan működőképes, a piac intézményének a fennmaradásért folyamatosan meg kell küzdenie az érzelmi előítéletekkel. Ez a küzdelem számos szempontot tekintve soha nem fog megszűnni. Áldás és átok egyben, hogy a piac működése bizonyos előfeltételekhez kötött, amelyek közül első számú az életet, a szabadságot és a tulajdont védő törvényes rend.

E törvényes rend legfőbb formája már régóta a modern nemzetállam, amelynek szintén megvannak a törvényes keretei és előfeltételei. Az alapvető emberi jogok és a szabad piac csak a nemzetállam égisze alatt fejlődhetett és teljesebbé ki, mégpedig olyan mértékben, hogy a történelem során egyedülálló módon a hétköznapi emberek is elkezdtek a luxuscikkre olyan tömegre szert tenni, amely túltett a megelőző évszázadok kiváltságosainak fényezésén is. Másrészt viszont az élet, a szabadság és a tulajdon legnagyobb ellensége is válhat belőle, ahogy azt a század totalitárius túlkapásain is láthattuk. A nemzetállam jellegéből adódóan nem nagyon fér meg a szabad piac eszményével. Néha persze, mint például Németország XIX. századi egyesítése alkalmával, nagy piaci lehetőségeket nyújtott, de az esetek többségében inkább kényszerzubbonynak bizonyult. De bármi is volt valójában, látszólag stabil és megbízható kereteket kínált az emberek mindennapi életéhez. Ha a nemzetállam képes lenne hatalmával biztosítani a piac működését - ahogy például a német „gazdasági csoda” idején -, nagyban hozzájárulhatna a szabad piac legitimizálásához. Csakhogy ma már ez egyáltalán nincs így: a piacok egyre inkább egymásra épülnek és összekapcsolódnak, divatos szóval élve „globalizálódnak”. A tetszetős kifejezés ellenére ez korántsem új találmány: már a kőkor embere is kereskedett távoli piacokkal, és ahogy tágult a világ, úgy nőttek a kereskedelmi útvonalak. Az elmúlt két évtizedben viszont a globalizáció elképesztő mértékben felgyorsult. Egyes internetrajongók szerint egyenesen közel a kormányrendszer vége, és a szabad és békés kommunikáció kora köszönt az emberiségre. Amint Kari Marx megjövendölte, az állam elsovad, ha nem is pontosan úgy, ahogy ő képzelte. Az ilyen optimista prófécia mellett megvannak a globalizáció pesszimista kritikussai is, akik szintén az állam elsovadását jövendölik, de nem a békés anarchia által, hanem úgy, hogy a gazdagok még jobban meggazdagszanak, a szegények teljesen elszegényednek, és a fékevesztett piac mindenben átgázol, ami jó és szent.

Két módon védekezhetünk ez ellen. Az egyik mód, hogy visszatérünk a szűklátókörű nacionalizmushoz vagy egyenesen a törzsi szemlélethez. Az ösztön legyőzi a józan észet, és a piacellenes ösztönök gyűlöletbe csapnak. A stabil és zárt rend - a nemzetállam vagy egyes vallások - nyilvánvalóan az elszabadult piac leghatásosabb ellenszerei. Ez a szellemiség még olyan csoportoknál is megfigyelhető, mint a Talibán vagy a Francia Akadémia, jegyezte meg Ottmar Issing, az Európai Központi Bank gazdasági igazgatója néhány héttel ezelőtt a Frankfurter Allgemeine Zeitung egyik cikkében.

A másik mód sokkal konstruktívabbnak tűnik. Amint az várható volt, akik hisznek, a kormányzat intézményében, nehezen fogadnak el olyan jóslatokat, amelyek szerint a piac felfajta az államot. És valóban, a jövő nyilvánvalóan tényleg nem ezt hozza majd. Ahogy a piac globalizálódik, úgy követi majd a parlamentáris hatalom is: a gazdasági globalizáció elkerülhetetlenül hozza magával a politika globalizációját is. Bármily kellemes is a gondolat, az állam nem „sovad el”. Az elmúlt évtized során a kormányzati rendszerek nemzetközi szinten vizsgálva alig észrevehető, de jelentős növekedésnek indultak. Egyes nemzetközi ügynökségek kezdtek úgy viselkedni, mintha egy egykori világállam alapkövei lennének. Legtöbbjük kiterjesztette a tevékenységét is. Azok az intézmények, amelyek nem így viselkedtek - például a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) -, folyamatos nyomás alatt állnak ez irányban. Mi több, e szervezetek tevékenysége kevésbé „formális” abban az értelemben, hogy leginkább közvetlen beavatkozással vagy a világkereskedelem liberális szabályainak kidolgozásával foglalkoznak, munkájuk sok szempontból kézzelfoghatóbbá vált.

A legtöbb nemzetközi intézmény szívesen vesz részt társadalomformáló munkában. Elég csak egy pillantást vetni arra, hogy az EBESZ és az ENSZ gyakorlatilag egyedül kormányozza Boszniát és Koszovót - még a forgalomirányítást is idegen országok katonái végzik. Mivel ezek a szervezetek hivatalosan meglehetősen kis mozgásterrel bírnak, és működésük jogi és törvényi háttére kevésbé körvonalazott, sőt megkockáztathatjuk, kétes alapon nyugszik, tevékenységeikhez új irányítási technikákat dolgoztak ki, amelyeket érdemes közelebbről is megvizsgálni. Kiderül, hogy egyfajta kartellről van szó a nemzetek feletti szervezetek, egyes kormányok és nagyvállalatok és legfőképp bizonyos civil szervezetek (NGO's: Non-Governmental Organisations) között. Vizsgáljuk csak meg, mit takar ez az utóbbi elnevezés.

Már maga a „civil” szó igen jól cseng liberális körökben. Bár igaz, ami igaz, van néhány igazán civil „civil szervezet”, amely felbecsülhetetlen értékű munkát végez. De a nemzetek feletti szervezetek körül megjelenő „civil-szervezetek” (GRINGO's: Government Related Non-Governmental Organisations) az esetek többségében erősen kormányfüggők: a kormányok pénzelik őket, és tevékenységeiket is gyakran a kormánykiadásokhoz igazítják, hogy el ne vesszítsék ezt a bevételi forrásukat. Cserében a kormányok ezeket a „civil szervezeteket” olyan területeken használják fel, ahol a nyílt, direkt beavatkozás nem lenne kívánatos.

A német kormány például aktívan támogat ilyen csoportokat a célból, hogy „társadalmi és gazdasági érdekekre” hivatkozva megtörje a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) szabadkereskedelmi irányultságát. Az ENSZ egyes civil szervezetek és nagyvállalatok együttműködésével „Globális Szerződés” jelszóval szintén kezdeményezte, hogy a fent említett érdekek „önkéntes megállapodásokként” bekerüljenek a napi gyakorlatba. Ilyen és ehhez hasonló kezdeményezésekre számtalan példát lehetne sorolni. Elég, ha egy pillantást vetünk a civil szervezeteknek az ENSZ égisze alatt megrendezett környezetvédelmi csúcstalálkozóin játszott szerepére, ahol a civil szervezetek saját bevállalásuk szerint a „civil társadalom” érdekeit képviselik a nemzetközi politikai folyamatokban. Ez a meghatározás tökéletesen önkényes, mert nincs mögötte semmilyen demokratikus fórum vagy felhatalmazás. Ezenkívül a „civil szervezetek” csak egy vagy két programonra fókuszálnak, többnyire akkor is csak egy meglehetősen szűk látókörű ideológia szempontjából. Annál is inkább, mert a céljuk valójában az, hogy minél nagyobb mértékben befolyásolni tudják a szupranacionális politikai folyamatokat, mert így a maguk számára is több előnyt tudnak biztosítani. Ha például az ENSZ egy csúcstalálkozóan elfogadja a környezeti katasztrófával fenyegető eltűnt helyzetértékelést, az nagyobb teret és mindenképpen jelentősebb anyagi támogatást jelent az érintett civil szervezetek és kutatóintézetek számára.

Nyugodtan kijelenthetjük, hogy ezek a civil szervezetek tulajdonképpen egyszerű érdekcsoportok. Ezt a jelenséget egyébként egyes társadalomtudósok találóan „a politika privatizációjának” nevezték. Én személy szerint általában a privatizáció mellett vagyok, de ez a jelenség elég rémítő kilátásokkal fenyeget: korrumpálja és tönkreteszi azt a törvényi és szervezeti infrastruktúrát, amely a privatizáció és a piac megfelelő működésének elengedhetetlen háttére. Nem véletlen, hogy a legtöbb civil szervezet gazdasági tekintetben megingathatatlan intervencionista álláspontot képvisel. Még az Amnesty International is, amelyet egyébként igen nagyra tartok az elvégzett munkája alapján, mostanában elkezdte az emberi jogok világszerte siralmas állapotát a globalizációnak és a szabad piacnak tulajdonítani. Pedig elég csak egy pillantást vetni a világ azon országaira, ahol a szabad piac a lehető legkevésbé jellemző - nevezetesen Kubára, Észak-Koreára, Algériára vagy Burmára -, hogy megállapíthassuk: ezek az országok egyben az emberi jogok legádázabb elnyomói. Ezért engedtessek meg nekem, hogy szkeptikus legyek a nemzetközi szervezetek irányításának eme áthatolhatatlan hálózatával és az úgynevezett civil szervezetekkel szemben, amelyek gyakorlatilag irányításuk alatt tartják a volt Jugoszlávia túlnyomó részét.

Bizonyos, hogy az ellenállás idővel felébred majd. Tim Jenkins, a *Times* egykori szerkesztője egyszer azt mondta, hogy a civil szervezetek működése egy újfajta, önálló részekből felépülő imperializmus megtestesítője. Kérdés, hogy az emberek meddig tűrik majd, hogy így módon mintegy „gyarmatosítsák” őket, és nem lesz-e egy újabb szélsőséges nacionalista vagy vallásos fundamentalista hullám az elkerülhetetlen utóhatás eredménye? Amennyiben szándékunkban áll ezt elkerülni, és megakadályozni egy jól működő globális piacrendszer további széthullását, nem elég csak a szűk nacionalista centralizáció és a lelkiismeretlen globális politikai szereplés között választani. Van célszerű megoldás is, ez pedig egyfajta megosztást jelent,

amely csökkentené a globális intervencionalista politika hatóterét. Az annyit magasztalt „civil társadalom” csak alulról épülhet fel, nem pedig a mai gyakorlat szerint, felülről szervezendő. Más szóval, a cél érdekében egyfajta alkotmányosságot kell felállalnunk, csökkentve a szupranacionális szervezetek működését. Csökkenteni kell például a Kereskedelmi Világszervezetre nehezedő társadalmi kérdések nyomását. Újra kell definiálni egyes nemzetközi ügynökségek - például az Egészségügyi Világszervezet - feladatkörét, amelyek jelenleg szinte kizárólag szociális tervezéssel és társadalomformálással foglalkoznak. Egyes feleslegesnek bizonyuló szervezetek működését akár meg is kell szüntetni.

Ki tudhatja? A nemzetállam ezzel nem szűnik meg. Hasonlóképpen, világméretben tekintve nincs igazi vákuum a politikai porondon. Viszont olyan politikai rendszerre van szükség, amely átlátható, következetes, jól felépített, és mindenkifele: képes döntéseiről mindenkor számot adni.

Ennek kapcsán felmerül bennem egy manapság nagy fontossággal bíró, egyedi eset. Magyarország hamarosan csatlakozik az Európai Unióhoz, amely az egyik leginkább integrált szupranacionális politikai szervezet. Első látásra úgy tűnik, a fentebb leírt szervezetekhez képest az EU közelebb áll az ideális, rendezett kormányzati struktúrához, ami a szabad piac zökkenőmentes működésének alapja. De csak első látásra. Az évek során az EU szervezeti struktúrája nem alkotmányos alapokon fejlődött, ami óvná a szabadság és a szabad piac koncepcióját. Lépésről lépésre alakult ki, mindig az aktuális napi politikai szükségletekhez igazodva, nemritkán igen szűk politikai érdekeket kiszolgálva. Már 1951-es megalapításakor egy jelőségeesen protekcionista és intervencionalista intézményként, a Szén és Acél Unióként indult. Kezdeti lelkes támogatói közül mára jó néhányan szkeptikussá váltak. Ez a szervezet kétségkívül távol áll attól, hogy átlátható, következetes, jól felépített legyen, és mindenkifele: nem képes döntéseiről mindenkor számot adni. A helyzet az, hogy napról napra bürokratikusabb, centralistább, és egyre kevésbé demokratikus. A tagállamok folyamatos hozzájárulása az EU működéséhez jelentős, de nincs mögötte adatható logikai séma. Miért folyik el az EU költségvetésének nagy része a „közös mezőgazdasági politika” céljaira? Szükségszerű-e, hogy a magyarok, miután csatlakoztak az EU-hoz, az amerikai filmek helyett bizonyos százalékban európai filmeket kell, hogy nézzenek, csak mert a franciák védeni akarják a filmiparukat? Vagy figyelembe kell-e venni a Bizottságnak a dohánytermékek reklámozási tilalmát annak ellenére, hogy ez nyilvánvalóan nem földrajzi határok kérdése? Az EU-ban csak most kezdődnek az alkotmányos viták. Véleményem szerint a legfontosabb szempont megint a megosztás elvének érvényre juttatása kell, hogy legyen. A tagállamok hozzájárulásának spontán és opportunista alapokon nyugvó meghatározása helyett minden kormányzati szinten definiálni kell a hatalmi megosztás pontos mértékét. Az állampolgárok egyéni szabadságát a lehető legteljesebb mértékben biztosítani kell, és a kollektív döntéseket a lehető legalacsonyabb szinten kell meghozni. Alapszabályként ki kell jelenteni, hogy a kormányzati hatalmat mindig a legalacsonyabb szinten kell gyakorolni. Nincs szükség társadalmi vagy adóharmonizációra. Az egyes német politikuskok által felvetett elképzelés, miszerint az EU-nak külön adózási jogkör kellene biztosítani, kifejezetten veszélyes. Egyes kormányzati tevékenységekről el kellene döntenie, hogy egyáltalán szükség van-e rájuk. A hatalmi megosztás során sok hatalmat a nemzetállamra kell ruházni. Elképzelhető, hogy felmerül az újracionálizálódás jelensége is, bár véleményem szerint ez nem lesz központi kérdés.

Bizonyos, hogy a szintek közötti pusztán formális hatalommegosztás nem vezet tartós eredményre. Idővel széthullik, mert a nemzeti kormányoknak esetenként érdekükben áll a hatalom kormányon belüli újrafelosztása, és ez mindenképp a centralizációt erősíti, azon kívül állandósítja a hátrányos megkülönböztetéseket, az ebből fakadó elégedetlenséget, és végső soron a nacionalizmus erősödéséhez vezet. Néhány területen nehéz lesz eldönteni, hogy egyes kérdések melyik kormányzati szinthez tartoznak. A környezeti kérdéseket globális és helyi szinten egyszerre kell kezelni. Mindezek alapján világos, hogy alsóbb kormányzati szinteken szükség lesz olyan alkotmányos eszközökre, amelyek védelmet nyújtanak a centralista vagy megkülönböztető jellegű hatalmi megnyilvánulások ellen.

Amikor az EU-val kapcsolatban a demokratikus deficit kifejezés merül fel, megoldásként általában az Európai Parlament erősítésére gondolunk. Ez természetesen sem a centralizáció ellen nem nyújtana biztosítékot (a parlamenterek mindig a hatalom növelésére törekszenek, akkor is, ha annak látszólag semmilyen közvetlen indoka nincs), sem az embereknek az EU-tól való elidegenedését nem állítaná meg. A demokráciát mindig helyi szinten kell tapasztalni. Nyilvánvaló, hogy a demokratikus deficit felszámolásához többre van szükség, mint az Európai Parlament erősítése. Valószínűleg szükség lesz az EU alkotmányos keretein belül a nemzeti parlamentek erősítésére is. A Miniszteri Tanács vétőjogainak elharmarkodott felszámolása helyett meg kellene fontolni a jogok nemzeti parlamentekre ruházásának lehetőségét is. A Római Szerződés által biztosított alapvető szabadságjogok kérdésén kívül minden állam nemzeti parlamentjének biztosítani kell a jogot, hogy bizonyos európai struktúrák alól felmentést kapjon, mint például Nagy-Britannia tette rövid ideig a Társadalmi Chartával. Végül, de nem utolsósorban azt is tagy kell, hogy legyen ahhoz, hogy kiváljon.

Ezek a gondolatok sokkal kevésbé eretnekek vagy veszélyesek, mint amilyenek hangzanak. Bizonyos vagyok abban, hogy a lemondás joga nagyban leegyszerűsítene a kiválás folyamatát, már ha erre egyáltalán sor kerülne, mert a lehetőség egyben a valószínűséget is csökkentené. Egyben állandó figyelmeltetéséknél lebegne az eukraták feje felett, hogy hagyjanak fel a strukturális diszkriminációval, ami a szecesszionista tendenciák szempontjából csak olaj lenne a tüzre. Egyben bizom abban, hogy ha ezt a szempontot pozitívan fogják fel, a lemondás joga megmaradna egy egyszerű lehetőségnek az Unióban, ami eleve önkéntes. És nem ezen kell-e alapulni egy alapvetően szabad társadalomnak? És egy ilyen EU-ban a tagállamoknak még mindig lenne némi saját hatalmuk, de egyben hatna rájuk a kormányközi versengés szelleme is. Ameddig pedig az EU-n belül garantált a javak és szolgáltatások szabad áramlása, a jobb és hatékonyabb kormányzott országok jobb gazdasági mutatókat produkálnak majd, ami nagyobb adóbevételt is jelent. Ez mind a polgároknak, mind a politikusoknak egyaránt előnyös lenne.

Egy jól felépített EU a tagállamoknak is hasznára válna. Így pedig a nemzetállam nem sorvad el, de nem is kell, hogy ez megtörténjen. Mindössze új szerepet kapna Európa színpadán. És az EU-n belül a tagállamok kezében lenne a hatalom gyakorlásának és demokratizálásának kulcsa. A nemzetközi kormányzat megszelídítése a XXI. század politikai feladata lesz, talán éppen úgy, mint ahogy a nemzetállam kialakítása a XIX. és XX. század feladata volt.

A jövőt nem a szabad piac globalizációja fenyegeti. Elég egy pillantás az adók szintjére, a fogyasztásra, valamint a kormányok és szupranacionális szervezetek szabályozási törekvéseire, hogy belássuk: a világ nyomorúságainak okozója nem a szabad piac, ami gyakorlatilag alig néhány helyen létezik a földön. Ami azt illeti, a szabad piacnak éppen hogy nagyobb teret kellene biztosítani. A valódi veszély abban rejlik, hogy a piaci folyamatokat a politikai rendszer mára rendkívül eltorzította és tönkretette. Oroszországban például az üzleti és politikai élet között létrejött kartell a kapitalizmus egyik legkárosabb formáját eredményezte. Ennek vajmi kevés köze van a piactudásához, bár mára szinte mindenki a szabad piac erkölcsstelen példájaként emlegeti. Mivel ösztöneink félrevezetnek minket, és bármi korlátozás elhinni, hogy a politikai tévedések okozta problémák valójában a piac rossz működésének eredményei, folyamatosan és maximálisan törekednünk kell a politikai tévedések kiküszöbölésére. A gazdasági bölcsesség megkívánja, hogy a „tudás: hatalom” elvet ne a piac, hanem az állami szervezet ellen alkalmazzuk, amelynek biztosítania kell a piac zavartalan működéséhez szükséges jogi és törvényi háttérrel. Nem szabad teret engednünk az önkényes és ellenőrizhetetlen vezetéseknek - sem nemzeti, sem nemzetközi szinten. A nemzetállam, bár továbbra is lényegi szerepet fog játszani, nem érinthetetlen szentség. De az új politikai globalizmus sem az,

politikai korrektség ide vagy oda. Mindkettőt mérlegre kell tenni, és nagyon alaposan megvizsgálni, hogy mennyiben tudnak a polgárok számára stabil, megbízható kereteket biztosítani a szabad élethez. Ha ez sikerül, a gazdasági fellendülés legyőzi az atavisztikus ösztönöket, és a tudás győzedelmeskedik a félelem felett. Ha nem, barbarizmus és káosz a végeredmény.

„Aki Európának akar telefonálni, nem tudja, milyen számot hívjon.”

Kende Péter

Az Európai Unió vitatott névjegye

Előadásom elsősorban arra a kérdésre próbál elfogadható választ találni, hogy miért olyan nehéz az Európai Unió mibenlétének meghatározása, vagy más szóval az Uniónak mint politikai és közjogi entitásnak egyértelmű és ellentmondásmentes leírása. Előadásom címe mögött Jacques Delors-nak, az EU Bizottság valamikori elnökének az a tréfás megjegyzése rejtezik, hogy az Unió egy még nem azonosított politikai objektum („ügynevezett objet politique non identifié”), s ennyiben bizonyos, talán az úrból jövő, mindenestre a látótérben felbukkanó, beazonosítatlan tárgyakra emlékeztet.

Az Európai Közösség - mint ismeretes - az 1991 végén megkötött Maastrichti Egyezményben vette fel a szépen csengő *Unió* nevet, holott - mint ugyancsak ismeretes - jellege egyáltalán nem felel meg azoknak a közjogi követelményeknek, amelyek (például Amerikában vagy Indiában) az unióként működő föderatív államokat jellemzik. Az EU semmiképpen nem tekinthető *Bundesstaat* -nak, hiszen nincsen olyan központi *kormány*, amelynek döntései a szövetséget alkotó tagállamokban automatikusan érvényesek volnának. Az EU tagállamai *nincsenek alárendeltségi viszonyban* a szövetséggel (mint ahogy mondjuk Florida állam a Washingtonban székelő szövetségi állammal, vagy Freistaat Bayern a Német Szövetségi Köztársaság központi kormányával, törvényhozásával és legfelső bíróságaival). Ugyanakkor azt sem lehet mondani, hogy az EU modellje a *Staatenbund*, vagyis az a fajta konföderáció, amelynek működése lényegében arra szorítkozik, hogy a benne szövethető tagállamok összehangolják a más országokkal szembeni kereskedelmi és vámpolitikájukat, esetleg a szélesebb értelemben vett külpolitikájukat is, és az erre vonatkozó döntéseiket vagy azok egy részét közösen hozzák. Az EU az eddig felidézett modellek egyikének sem felel meg. Mint államszövetség valahol a *Bundesstaat* és a *Staatenbund* között helyezkedik el, jellegének meghatározása pedig azért olyan bajos, mert nem egészen világos, hogy pontosan *hol*. Azt még nagyjából tudni lehet, hogy miben több egy klasszikus konföderációnál, de arra már nehezebb válaszolni, hogy miért mégis más, mint egy szövetségi állam, illetve, hogy közös intézményeinek fokozatos és egyre látványosabb kiépülésével ez utóbbi felé közelít-e, vagy ellenkezőleg, a *Bundesstaat* mint végállomás eleve ki van zárva a lehetőségei közül. Marad tehát a beazonosítási bizonytalanság, amelyről még azt sem lehet tudni, hogy a jövő - a számunkra belátható jövő - valaha is fel fogja-e oldani.

A bizonytalanság háttere politikai, jellege pedig közjogi. A háttér azért politikai, mert - mint köztudott - az EU-t létrehozó kormányok, illetve politikai erők és társadalmilag befolyásosnak mondható kulcsszereplők között már a kezdet kezdetétől fogva mindig voltak föderalisták és antiföderalisták, s ami e két ellentétes törekvés összeműködéséből létrejöhett, az eleve arra volt ítélve, hogy valami kompromisszum terméke legyen. E kompromisszum formáját a jogi harmonizáció adta. Ez maga is félreértésekre ad okot, ugyanis a jogi harmonizáció természete szerint kumulatív - ezen azt értem, hogy minden megtett lépés további összehangolási szükségleteket támaszt -, s e folyamatot sokan úgy tekintik, mint a döntéshozatal teljes egységese felé való haladást. E látszatot az is erősíti, hogy az európai közösségek gyakorlatában fokozatosan kialakult a közösségi jog primátusa a nemzeti jogrendszerekkel szemben. Ebből kifolyólag az Unió tagállamait a kormányaik közötti minden súrlódás és nézeteltérés ellenére máris sokkal erősebb kapcsok kötik össze, mint egy klasszikus *Staatenbund* tagjait. A közös pénz bevezetésével e kapcsok még az eddiginél is szorosabbá válnak. Pusztán gazdasági értelemben, különösen a piacok működését tekintve, az Unió már-már föderációnak mondható - azzal a fontos megkötéssel, hogy a gazdaságpolitikában a nemzeti szintű döntéshozatal kompetenciái, ha nem is csorbitatlanok, de még mindig elsőbbséget élveznek. A döntések színtere annál erősebben nemzetállami, minél távolabb esnek a piacszervezési automatizmusoktól, pontosabban az azokra érvényes jogrendszerrel. A Maastrichtban meghirdetett biztonsági és külpolitikai együttműködés csak a nevében közösségi, formájában és tartalmában változatlanul kormányközi. *Közös piac, nemzeti kül- és belpolitika*: az Európai Unió öszvér jellegét talán leginkább ez a kettősség szabja meg.

De még ezzel sem jutottunk a beazonosítási nehézségek végére, hiszen az EU névjegy legnagyobb rejtelme az *Európa* szó maga. Európát Ázsiától elkülöníteni csak önkényesen lehet, és pontosan ezt tették a geográfusok a 19. században. Európa keleti határait illetően ma legfeljebb abban van egyetértés, hogy az semmiképpen nem lehet az Ural hegység, de hogy ezek után hol van, az nyilvánvalóan nem földrajzi vagy földtani kérdés, hanem kínos (mert tárgyilag nehezen megalapozható, miközben szükségképpen kirekesztő) politikai döntések függvénye. Európa fogalma a középkor derekától fogva, de különösen az újkor első évszázadaiban a nyugati kereszténységgel fonódott össze. Az Európához való tartozásnak ez az ismérve ma nemcsak azért bajos, mert ilyen alapon Amerika vagy Ausztrália is Európa volna (mellesleg részben az is...), hanem mert a zsidóság hovatartozásának problémáját is fölveti, továbbá és főleg, mert nem tud mit kezdeni azokkal az ortodoxokkal és muzulmánokkal, akik - a görögöktől a bosnyákokig - földrajzilag vitathatatlanul európaiak. Arról nem is szólva, hogy Európa keleti határvidékén, nevezetesen Ukrajnában, nagy számban élnek úgynevezett nyugati keresztények. Törökországot

Európából kizárni azon az alapon, hogy az iszlám kultúrkör része, azonnal fölveti azt a kérdést, hogy akkor a francia, német, belga vagy brit állampolgársággal rendelkező tízenvalahány millió muzulmán férfi és nő milyen értelemben tekinthető európainak? Egyszóval korántsem világos, hogy az Európa névjege ma pontosan kit jelöl: azt még csak tudni lehet, hogy Oroszországot senki sem akarja uniós tagnak, legalábbis a belátható jövőben, de már Ukrajna vagy Moldávia esetében a nemleges álláspont sokkal bizonytalanabb. És ami még ennél is zavaróbb: az érveknek sem az egyik, sem a másik esetben nincsen köztük valamiféle jól definiált európaisághoz. Erre vonatkozóan ugyanis még távolról, még hallgatólagosan sincsen egyetértés.

Pár évvel ezelőtt Kissinger volt amerikai külügyminiszter nagy vihart kavart, vagy mondjuk: élénk derűtlenséget váltott ki azzal a kijelentésével, hogy aki Európának akar telefonálni, nem tudja, milyen számot hívjon. Rossz nyelvek szerint a kül- és biztonságügyi főképviseelő tisztségének létrehozásával az Európai Unió Kissingernek erre a gyilkos tréfálkozására akart válasz lenni. (A tisztség, amelyet jelenleg Xavier Solana tölt be - mint ismeretes -, duplikálja és keresztezi az Európai Bizottság vonatkozó reszortfelelőseinek kompetenciáit.) Az amerikai államférfi gúnyos megjegyzése tulajdonképpen egy mindenki által ismert evidenciára világított rá, mégpedig arra, hogy az EU egy olyan test, amelynek nem egy, hanem sok feje van, mi több, hogy e fejek között meglehetősen átláthatatlan munkamegosztás van, aminek következtében a külső tárgyalófelek soha nem tudhatják bizonyossággal, hogy kitől kaphatnak igazán illetékes választ. A szókimondó amerikai ezt a közismert tényállást csak éppen valamivel tapintatlanabban fogalmazta meg, mint ahogy ez a diplomáciában szokásos, s ezzel egyszersmind annak a meggyőződésének is hangot adott, hogy egy világhatalmi befolyásra törekvő államszövetség esetében a dolgoknak ez az állapota nincsen rendben. Vagy legalábbis nincsen összhangban a szóban forgó politikai entitás külső ambícióival. A Kissinger által kipécézett gyengeség aligha vitatható. Az EU intézményrendszerének jelenlegi felépítése mellett csakugyan soha senki nem beszélhet egyértelműen és teljes illetékességgel az Egész nevében. A Bizottság elnöke vagy tagjai azért nem, mert az ő kompetenciájuk egyrészt javaslatételre, másrészt a meghozott döntések ellenőrzésére korlátozódik. A Minisztertanács tagjai azért nem, mert ők - s ez még a Tanács soros elnökére is vonatkozik - csak együttesen döntőképesek. Az Európai Parlament, mint harmadik hatalmi ágazat pedig még annyira sem illetékes, mint a Bizottság vagy a Tanács; leginkább megakadályozni tud dolgokat, ugyanúgy, mint a nemzeti parlamentek, amelyek a kormányközi döntések ratifikálásának kritikus pillanatában gyakorolhatnak negatív hatalmat, feltéve, hogy kormányuk ezt a szerepet rájuk osztja ki, s nem az egyszerű választópolgárokra (mint a Maastrichti Egyezmény esetében Dánia és Franciaország, a tavaly decemberi Nizzai Egyezmény esetében pedig Írország...). Ebből az intézményi elrendezésből következik például az a kényelmetlen helyzet is, amelyben a tagságra pályázó kelet-közép-európai országok immár csaknem egy évtizede leledzenek: sürgetéseikre még a legfőbb európai tisztségviselőktől is csak dodonai válaszokat kaphatnak.

A gyakorlati hátrányokat egy pillanatra zárójelbe téve, ismerjük el, hogy ebben a sokfejűségben, az uniós döntéseknek ebben a szétfolyó, több szempontból is megosztott rendjében van valami imponálóan demokratikus is. Az egy nemzeten belüli képviseleti demokráciákban meghonosodott, s már-már normává kövesült egyszerű többségi elvvel szemben az Európai Unió döntési folyamata a *hallgatassék meg minden érdeket!* föderatív elvére épül. E döntésmód nem a pillanatnyi többség álláspontját érvényesíti - ezt már csak azért sem teheti, mert nincsen egységesített európai választóközönség -, hanem egy olyan álláspontot, amelyben a föderáció minden alkotóelemének részérdeke figyelmet, s amennyire lehetséges, elismerést nyer. Más szóval a *többség igazságával* szemben az *egyezkedés igazsága* érvényesül. Ezt írja elő nevezetesen az egyhangúság elve. S noha gyakorlati okokból az egyhangúság elve egyre több kérdésben váltja föl a minősített többségi döntés módszere, az Unió valósága olyan, hogy előzetes egyezkedés nélkül még minősített többség sem igen tudna kialakulni. Az EU tehát a folytonos tárgyalások, a folyamatos - mert mindig újra kezdődő - összehangolások és a kölcsönösen kicsikart kompromisszumok demokráciája. Technikailag ezt az Unió föderatív jellege kényszeríti ki, történelmileg azonban valószínűleg az van a háttérben, hogy 1945 után az európai egyesülés gondolata a nemzetek közötti megbékélés folyamatából, e megbékélés legjobb gyakorlati módzatainak kereséséből született.

A folyamatos egyezkedésben az Unió tagállamai (vagyis az őket képviselő kormányok) elvileg egyenlőként vesznek részt, függetlenül attól, hogy kicsik-e, közepesek, avagy nagyok. Egy neki nem tetsző, nem megfelelő döntést, amennyiben az egyhangúságot igényel, még a legkisebb tag is megvétózhat. A minősített többséget kívánó döntések esetében természetesen megszűnik a vétőjog, de még mindig megmarad a kisállamoknak az a lehetősége, hogy egymással, vagy a nagyobbak valamelyikével koalícióra lépve megütsák vagy pontosabban: újabb egyezkedés felé vigyék vissza a döntést. A gyakorlatban persze a nagyok és a kicsik közötti viszony nem ilyen egyszerű, nem bontható le pusztán a szavazatarányokra. S ezzel már el is jutottunk az EU beazonosításának egy további nehézségéhez. Nevezetesen ahhoz, hogy a forma szerint egyenlő tagállamok között mégiscsak van néhány láthatatlan hierarchia.

A legfontosabb ezek közül az, hogy az EU-nak biztosan van két olyan nagy hatalmú tagja, de talán három is, amellyel szemben nem lehet döntést kierőszakolni. A két első, akire célzok, Franciaország és a Német Szövetségi Köztársaság; a harmadik pedig természetesen Anglia (vagy helyesebben: az Egyesült Királyság). A francia és a német egyetértés egészen bizonyosan megkerülhetetlen. Anglia esetében azért vagyok bizonytalanabb, mert Maastricht óta a brit kormányok az *opting out* elvére helyezték a hangsúlyt, vagyis elviselik, hogy bizonyos döntések nélkülük, illetve az ő álláspontjuktól eltérően szülessenek, feltéve, hogy azoknak kivitelezéséből ők - s velük együtt mindazok, akik szintén fölöslegesnek vagy helytelennek tartják a döntést - kimaradnak. Ezt hívják az Unió belső zsargonjában *opting out* -nak, s tegyük mindjárt hozzá, hogy az Unió jövőbeli fejlődésének jellege sokban azon is múlik, hogy az *opting out* elve és gyakorlata milyen területeken és milyen mértékig honosodhat meg. Ha tudniillik úzussa válik, akkor az egységesnek indult Európa a jövőben, a legkülönbélebb cselekvési axisok mentén, mindinkább differenciálódni fog. Mint tudjuk, az Unióhoz való tartozás már ma sem esik egybe a közös pénz elfogadásával, sem a Schengeni Egyezményben való részvétellel. A szociális jogok körvonalazódó - különösen francia és német oldalról szorgalmazott - chartájával szemben Tony Blair kormánya máris elutasító állásponton van. Az Európai Hadsereg újból napirendre kerülő terve megint más frontok szerint osztja meg az Unió tagállamait. Minden cáfolat és tiltakozás ellenére mintha a dolgok mégis afelé haladnának, hogy kialakul az EU-n belül egy *kemény mag*, amelynek kezdeményezéseit és elgondolásait a többiek több-kevesebb rezervával (*opting out*) tennék magukévá. E láthatatlan kemény magot elsősorban az Európai Közösség hat alapító tagja képezi; melyben persze rajtuk kívül bárki más is tag lehet. Még Anglia is.

Az EU-n belüli láthatatlan hierarchiának egyik járulékos tényezője, hogy a nagyok közül kettő - Anglia és Franciaország - az ENSZ Biztonsági Tanácsában állandó tagsági hellyel bír, szemben Németországgal (s persze Olaszországgal is), amely ismert történelmi okokból ilyen ranggal és világpolitikai plusz befolyással nem rendelkezik. Mindjárt hozzáténném, hogy a második világháborúnak ez a hagyatéka minden jel szerint az EU teljes értékű politikai entitássá való alakulásának egyik akadályja is. Teljes értékű, vagyis Kissingert is kielégítő világpolitikai szereplője ugyanis az Unió akkor válhatna, ha a külvilágban, ideértve a nemzetközi szervezeteket is, egyetlen képviseletet tartana fenn, vagy legalábbis egy olyan főképviseletet, amelyet a hagyományos európai államok nemzeti missziói csak kiegészítenének. Ennek legfontosabb előfeltétele persze egy *teljesen* összehangolt külpolitika volna, ami - mint tudjuk - egyelőre várat magára. De szervezetiesleg ez azt is jelentené, hogy a Biztonsági Tanácsban a francia és a brit delegátus helyét egy uniós európai foglalná el. Véleményem szerint ez soha nem fog bekövetkezni, mint ahogy azt is *nehezen* tudom elképzelni - a nehezen itt azt jelenti: sehogy -, hogy az európai nagyok

bármelyike (s ebbe a sorba már Németországot is beleveszem) egy belátható szép napon lemondjon az önálló diplomáciáról. Márpedig ha fennmarad az európai diplomácia pluralitása, akkor Kissinger továbbra sem fog találni európainak nevezhető telefonpartnert...

Az iménti, jóslatszerűen hangzó megállapítással, tulajdonképpen visszatértünk az EU jellegével kapcsolatos egyik legvitatottabb fő problémához, mármint ahhoz, hogy meddig terjed az Unió, illetőleg az uniós szervek önállóan gyakorolható szuverenitása. Az európai központi bank esetében - amelyhez jellegzetes módon a jelenlegi 15 tagország közül négy még nem csatlakozott, s talán soha nem is fog - a kormányzótanács szuverenitása látszólag csorbítatlanul teljes, amiben az a paradox, hogy gazdaságpolitikájukban az euró-tagországok továbbra is nemzeti vonalat követnek, s legfőképpen *egyvezetnek* egymással. Minden egyéb vonatkozásban a szuverén döntés - egészen az *opting out* lehetőségéig menően - az egyes államok kezében van. Amennyiben az uniós szervek mégis (mint például a piacok szervezésében) bizonyos állami funkciókat gyakorolnak, ezt többnyire a nemzeti államok apparátusain keresztül, azok közvetítésével teszik, s addig a mértékig, ameddig ehhez a nemzeti kormányok és parlamentek explicite hozzájárultak. A közös pénz még nem egészen kipróbált területén kívül - és a Luxemburgban székelő Európai Bíróság meglehetősen korlátozott hatáskörét figyelmen kívül hagyva - nincsen tehát a szó teljes értelmében érvényesülő uniós szuverenitás. Inkább arról van szó, hogy az Unió tagjai bizonyos hatásköröket, állami funkciókat *közösen gyakorolnak*, s ebből a célból közös apparátusokat működtetnek, s tartanak ellenőrzésük alatt. Elméleti szinten vizsgálva a dolgot, az Unió szuverenitásának fő nehézsége az, hogy - demokratikus közösségről lévén szó - a döntéseknek soha nem volna szabad ütközniük a mindenkori politikai többség akaratával, márpedig ez a többség a dolgok mai állapotában nemzetileg képződik, nem pedig egy mindent magába olvasztó közös üstben. A tagállamok kormányai - talán egy-két kisország kivételével - azért olyan kényesek a szuverenitásukra, azért nem adnak fel belőle csak picit darabokat, mert rettegnek attól a lehetőségtől, hogy az Unió nominális többsége valami olyat kényszerít rájuk, amelyet saját nemzeti társadalmuk valamilyen okból (s mint Írország esetében épp e napokban láttuk, ez az ok váratlan hangulatváltás is lehet: mindegy, demokráciában az érdek és a szeszély egyre megy!) mégsem fogadna el.

Az Európai Unióval kapcsolatos egy másik, nem kevésbé élesen vitatott kérdés a globalizáció néven ismert világtendenciához kapcsolódik. A probléma, amiről itt szó van, egyrészt az, hogy van-e jól meghatározható és élesen elkülönülő *európai érdek* egy olyan világban, amelyet egyre inkább a kontinensek sorsközössége jellemez? Elvégre is Európa nem vehető körül várfalakkal, s mindaz, ami az amerikai, ázsiai és afrikai kontinensek végbemegy, a technikai újítások éppúgy, mint az egészségügyi vagy természeti katasztrófák, előbb-utóbb (s inkább előbb, mint utóbb) Európa sorsára, azaz népességi helyzetére, gazdálkodására, kulturális trendjeire is kihat. Ráadásul az Európa címke annyiféle területi, nemzeti és foglalkozási kisközösséget fed át, hogy azok között *állandó teljes* és kizárólag érdekközösséget felfedezni legalább is merész feltevés. De a dolognak ez csak a kisebb része. A nagyobb probléma úgy hangzik, hogy van-e tér elkülönülő európai cselekvésre egy globalizálódó világban, ahol a nagyvállalatok például már rég nem *európaiak*, hanem szinte minden kontinensen átívelnek? Miközben nyilvánvaló, hogy a világpiac fejleményeinek korbáiban tartása a nemzetközi intézmények erősítését, beavatkozási lehetőségeinek és hatáskörének kiszélesítését követeli - nem pedig a paralizálását, mint amit a globalizáció ellen síkraszálló politikai csoportosulások oly esztelenül szorgalmaznak! -, ezenkívül egyáltalában nem evidens, hogy egy európai szintre emelt döntéshozattal a szóban forgó fejlemények korbáiban tarthatók, illetve kedvezőbb útra terelhetők. Persze egészen más volna a helyzet, ha az egyesült Európa egy intézményesen regionalizált - és főleg: cselekvőképes - világrendszer része volna. Erről azonban egyelőre nincsen szó. Másfelől - némi optimizmussal - azt sem lehet kizárni, hogy az Európai Unió nyomán, annak példáját követve, a többi kontinens is elindul az intézményesített regionális döntéshozás irányában. Engedjék meg azonban, hogy e pontot illetően semmiféle jóslásba ne bonyolódjak...

Előadásom utolsó pontja felé közeledve azt a kérdést szeretném felvetni, mit is rejteget tulajdonképpen az az Európa címke, amelyről eddig csak azt láttuk, hogy mit *nem* jelent. Ha Európa nem önálló politikai entitás, nem érdekközösség, s még földrajzi kiterjedését illetően is bizonytalan elnevezés, akkor hogyan lehet mégis pozitívan meghatározni azt a bizonyos európai identitást, amelyről annyi szó esik, s amelyhez oly buzgón akar tartozni annyiféle nyelvű, múltú és szokású náción?

Legjobb meggyőződésem szerint az Európa szó ma elsősorban egyfajta *értékközösséget* jelent. Amikor azt mondjuk, hogy ennek vagy annak a dolognak (eszmének, magatartásnak, intézményes rendnek) *helye van* Európában, amannak meg *nincsen*, akkor nyilvánvalóan nem helyrajzi megállapítást teszünk, hanem valami olyat, ami az értékekre - igen, az értékekre, s nem az érdekekre - vonatkozik. S persze nem gazdasági értékekre célunk, hanem erkölcsiekre és politikaiakra. Első pillanatra úgy látszik, mintha visszakanyarodtunk volna a judaizmussal és az iszlámmal kiegészített kereszténység fogalmához. Ennek azonban ellentmondani látszik az a körülmény, hogy a mai világban Európa minden kontinensek közül a legkevésbé vallásos, hogy uralkodó politikai berendezkedése sokkal, de sokkal szekularizáltabb, mint bármely más földrész legjellegzetesebb államaié. Ez a megállapítás még az iszlám európai országaira is érvényes, mint például Boszniára, Törökországra vagy Albániára. Az európai politikai rendszerek befogadó és toleráns jellege a laicitás elvén nyugszik, vagyis azon, hogy az állam vallásilag és világnézetileg semmit sem ír elő, mert ebben a vonatkozásban is, mint annyi másban, a véleményszabadság és a pluralitás alapján áll.

Túlzás nélkül mondhatjuk tehát, hogy Európa identitása alapvetően politikai - ha politikán az emberek közötti együttélés szabályrendszerét értjük. Az európai identitás hátterében az európai ember észjárásának az a föltöbblet sajátos - és nem kevés veszélyt rejtegető - képessége áll, hogy egyrészt egyetemes emberként, másrészt a világ uraként tételezze magát. Minden bizonnyal ebből a furcsa hajlamból is adódik, hogy Európát mint teret oly nehéz behatárolni. Aligha vonható azonban kétségbe, hogy az európai civilizáció útját valamiféle univerzalista hivatástudat szegélyezi, amely a gyarmati hódításoktól az egyetemes béke és biztonság világszervezetének létrehozásáig egyaránt nyomon követhető. Sok évszázadon át az európai ember is eszközként - vagy éppen pusztá tárgyként - kezelte a más civilizációkhoz tartozó egyedeket, illetve embertömegeket. A XVIII. századtól kezdve azonban a hódítás szelleme fokozatosan átadta helyét előbb egyfajta civilizációs furornak és misszióknak, majd az emberi nem egyenlőségében, minden ember egyenlő jogaiban való hitnek, amelynek értelmében úr szerepre már senki nem tarthat igényt, így érkezünk el a jelenkor uralkodó normarendszeréhez, amelynek fő jellegzetessége, hogy sem hódítással, sem gyámkodással nem egyeztethető össze, kulcsszava pedig a népek demokratikus önrendelkezése. E normarendszer követelményeit illetően még távolról sincs egyetértés, engedjék meg azonban, hogy - mintegy az eddigi személyes konklúziójaként - saját szavaimmal fogalmazzam meg őket. Nos, szerintem az *európai politikai identitás* befelé szabadságelvű, kifelé pedig altruista (a másik ember elfogadásának és jóindulatú segítségének értelmében). Végső soron ez a szemlélet az emberi nem egyenlőségének kvázi-vallásos meggyőződésére épül, amely befelé is, kifelé is mindenfajta diszkriminációt, tartós privilégiumot, erkölcsileg megalapozatlan hatalomgyakorlást és csoportok közötti gyűlölködést kizár az együttélés normái közül. De tartalmazza ez a felfogás a jó követésében való mértékletességet és az elkerülhetetlen rosszal való kompromisszum elvét is, hiszen e két önkorlátozás nélkül folyton a fanatizmus veszélye fenyegetné. Az eszmék túlhajtása ugyan nem idegen, korántsem idegen az európai civilizáció múltjától, de amit ma, vagyis a harmadik évezred kezdetén *európai identitásként* tartunk számon, annak legegyszerűbben megfogalmazható pszichológiai vejele a fanatizmusra (s persze a gyűlölködésre) való hajlam tudatos leküzdése.

„Igenis van magasabb rendű elv, mint a nemzeti szuverenitás elve, mégpedig az egyes emberek élete, méltósága és szabadsága.”

Konrád György

Kinek a szuverenitása?

A nemzeté? Azt képviseli a parlament, azt képviseli a kormány, azt képviseli a kormányfő. A nemzeti szuverenitás tehát azonos a kormányfő szuverenitásával, mert másképpen nem lehet kézzelfoghatóvá tenni. Kell, hogy a nemzeti szuverenitás megtestesüljön, szemléletessé váljon, és elnyerje a maga hiteles tolmácsát. Jogilag ez az állam szuverenitása.

Mert adhatnánk a nemzeti szuverenitás fogalmának egy radikálisan tág értelmezést is, amely szerint ennek minden egyes személy a letéteményese, aki a szóban forgó nemzethez tartozik. Ebben az esetben *én is nemzet, te is nemzet*. Ebben az esetben az egyes polgár a szuverén. Nem az állam, hanem az állampolgár. Mennyire vág egybe a nemzeti szuverenitás az egyes állampolgárok szuverenitásával? Mi a magasabb rendű kategória?

A német szövetségi alkotmány első tétele szerint, amelyet a Harmadik Birodalom bűnei fölötti elborzadás szelleme éltetett, az egyes ember méltósága szent és sérthetetlen. A személyes méltóságnak fölülte áll-e a nemzeti szuverenitás, amely, mint mondtuk, a kormányfő akaratában és döntéseiben testesül meg? Ha igen, akkor Hitlernek jogában állt azt tennie, amit tett. A nemzeti felségjog a királyságból származik, és a feudális királyság esetében nem volt kétséges, hogy a király akaratát magasabb rendű, mint az alattvalók akaratát. De így van-e ez a demokráciákban is? A többségi döntéssel megválasztott kormányfő vagy államfő akaratát magasabb rendű-e, mint az egyes állampolgáré?

Még érett demokráciákban is problematikus a kérdés, mert a nemzeti szuverenitás feltételez egy hagyományos és szilárd nemzeti konszenzust a nemzet által különösen becsült értékekről és tapasztalatilag bevált stratégiáról, amelynek a centrumában az állampolgárok szabadságának az elve áll. Ott is kérdés, hogy valamilyen hirtelen előálló, puszkapor-szagú konfliktus esetén, kívülről meg nem támadva, a főhatalom hirtelen döntéssel, szinte rögtönözve háborúba viheti az országot, s vele az állampolgárok öntudatát, lelkiismeretét.

Egyszer csak állampolgári lojalitásunk próbaköve lesz a nyilvános egyetértés olyan háborús cselekedetekkel, amelyeket mi személy szerint nem igényeltünk és nem helyeseltünk. A legkicsinyesebb kérdésekben meg van kötve az államfő, illetőleg a kormányfő keze-lába, viszont a háború kérdésében, emberek életerő-haláláról jóformán egyedül dönthet különösebb parlamentáris vagy sajtóellenőrzés nélkül.

Szép, ha ünnepeken az első számú vezető reprezentál, mert az ünnepség kell az élethez. Kell egy ember, aki vendégségben elvonul a tisztelgő sorfal előtt. Hadd érezze magában, hogy ő az állam, amelyet ezúttal képvisel. Szükség van a képviselőkre. A legvérmesebb antipolitikus is felebaráti - és a nehéz mesterségeknek kijáró - tiszteletet érez az összes megválasztott képviselő és tisztségviselő iránt. De ha ez a tiszteletről méltó kolléga más emberek életéről dönthet, akkor veszélyes, akkor kockázat rejlik benne. Még ha barátom is, még ha kedves fickó is, egyszer csak másképpen látom, mert ő más állampolgároktól eltérően törvényesen ölethet, ha valamilyen hadparancsot ad ki.

A holokauszt, a Gulag és mindenféle embertelenség külföldi bírálata a nemzeti szuverenitás nevében utasították el az elkövetők és propagandistáik. Mindenféle zsarnok kéjes örömeit leli a nemzeti szuverenitás elvében, mert ez biztosítja az ő hatalmának korlátlanágát. A dologban az a paradox, hogy ezt az elvet mind a diktatúrák, mind a demokráciák tisztelik, ami kellő ok arra, hogy az elfogulatlan szemlélő a fogalmat és a körülötte tenyésző retorikákat szkeptikusan vizsgálja. Annál is inkább, mivel az emberi és polgári jogok egyetemes egységkönyve, noha valóban univerzális elveket hangoztat, ámde minden tételéhez hozzáteszi, hogy az csak annyiban érvényes, amennyiben nem sérti az egyes nemzetállamok lényeges érdekeit. Ezt a fogalmazásbeli kompromisszumot csakis azzal lehet magyarázni, hogy az ENSZ nem állampolgárok, hanem a nemzetek, nemzetállamok, kormányok szervezete. A tétel nagyszerű, csak a nyaka véres, ha a megszorítást is elolvassom. Az ENSZ sine qua nonja a nemzetek (kormányok) szuverenitásának az elve.

A világ államainak egynegyede demokrácia, a többi nem az. Nos, írók bebörtönzésének bírálata sérti a mai zsarnokok által képviselt nemzetállamok alapvető érdekeit a tárgyban érintett kormányfők, tehát a nemzeti szuverenitás megjelenítői szerint. Ha a kormány veszélyezteteti a polgárok szabadságát, a demokráciát, akkor a nemzeti szuverenitás törvényes képviselője ellentétet az alapvető emberi jogokkal.

Az európai integrációt kifejező Európai Unió valóban korlátozza a nemzeti szuverenitást mind a kül-, mind pedig a belpolitikában. Ha azonban egy kormány netalán antidemokratikus politikára tér át, az EU megtorpan a tagkormányokkal szemben alkalmazható szankciók küszöbénél. Az európai kormányok nem antidemokratikusak, mert az politikailag nem lenne korrekt.

A huszadik század európai története azonban bővelkedik áltörvényes államcsínyekben, amelyeknek során jogállamokból diktatúrák lettek. Számos irracionális, de tényleges oka lehet az ideológiai divat változásának, ami a közhangulatot elfordíthatja a liberális (vagyis a személyek és a kisebbségek méltóságát és jogait tisztelő) demokráciától, és ellenszenvet a kormánypolitika rangjára emelhet.

Az Európai Unió *raison d'être* -je, annak megakadályozása, hogy valamilyen politikai földcsuszamlás háborút vagy erőszakos elnyomó intézkedéseket eredményezhessen. Ez az érteleme: személyes biztonságunk védelme. Ahogy Európában a halálbüntetés eltörlése axióma, amiről több vitának nincsen helye, ilyen axiómának kell lennie az emberi méltóság védelmének mind személyek, mind pedig kisebbségek esetében. Ilyen még megoldatlan feladat a sajtó- és a tájékoztatási szabadság ellen vétő kormányok szankcionálása. A tendencia arra mutat, hogy a külső bírálata valamilyen intézményes formát ölt.

Mivelhogy a nemzeti szuverenitás elvével vissza lehetett és mind a mai napig vissza lehet élni, intellektuális kihívás ennek az elvnek feltételek közé szorítása és tárgyilagos megközelítése, hogy politikai osztályok vagy azon belül érdekcsoportok ne

misztifikálhassák vele a hatalmi ambícióikat. Ahol teljhatalom van készülében, ott magasztosan és szenteskedve beszélnek a nemzeti szuverenitás elvéről.

Politikusoktól aligha várhatjuk annak kimondását, hogy igenis van magasabb rendű elv, mint a nemzeti szuverenitás elve, mégpedig az egyes emberek élete, méltósága és szabadsága. Ha a jugoszláv krízis kezelésében a nemzetközi közösség politikusai ehhez az elvhez tartották volna magukat, akkor jóval kevesebb ember halt volna meg és veszítette volna el az otthonát.

A fogalmak rangsorát Európában az írástudók köztársasága kommentálja, értelmezi és alakítja a nagyközönség szeme előtt. Mint személyt és mint megválasztott tisztségviselőt nagybecsülhetem a vezetőket, de hatalmuknak bármiféle kritikafeletti szentesítését, a nemzeti szuverenitás magasabb rendűnek állított fogalmával való azonosítását elvetem, mint antidemokratikus kísérletet.

A kérdés tehát nyitva áll: kinek a szuverenitásáról beszélünk, a kormányfőkérről, avagy a polgárokérről? S a kettő között ki milyen kompromisszumot javasol?

Eszemben sincs azt állítani, hogy nemzeti közösségeknek nincsenek konszenzuális érdekeik, amelyeket legitím, demokratikusan megválasztott kormányok szuverén alanyok gyanánt képviselnek. Demokratiai diplomáciái többnyire jó ügyek érdekében állnak a nemzeti szuverenitás talaján.

Csak olyan elvekkel lehet visszaélni, amelyekkel lehet becsületesen élni is. A bűnnek éppenséggel csupán nemes leplekkel érdemes takaróznia. Ez a polivalencia, a fogalomnak ez a többértékűsége adja éppen a kihívó intellektuális érdekességét.

Valószínűleg statisztikailag mérhető egy-egy szókapcsolat előfordulásának gyakorisága az évek során. Milyen gyakran írnak a szerzők a nemzeti szuverenitásról, milyen gyakran a nemzeti identitásról? Érdekes, hogy a leggyakrabban azokat a fogalmakat emlegetik, amelyeket senkinek sem sikerült a naiv olvasó számára megnyugtatólag definiálni. A homály valószínűleg élénkíti a szerzői gerjedelmeket. Szerény hozzászólásommal a vitakedv élénkítéséhez kívánok hozzájárulni.

„Nem akarunk parancsokat!» «Le az uralom minden formájával az országon kívül és belül!» - ez nemcsak jelmondat, hanem valódi irányelv is volt ellenzéki körökben a hidegháború idején."

Bogdán Góralczyk

Lengyelország: szuverenitás a globalizáció és interglobalizáció korában

Induljunk ki abból az egyértelmű megállapításból, hogy Lengyelország a posztkommunista régióhoz tartozik. Mit is jelent ez pontosan? Legfőképpen azt, hogy az országnak egyszerre három jelentős kihívással kell szembenéznie. Mint minden posztkommunista államnak, teljesítenie kell az átalakulás, az integráció és a globalizáció óriási feladatait.

A posztkommunista átalakulás a gyökeres - a politika és a társadalom minden területét átfogó - változás különleges formája, amely példa nélkül áll a történelemben. Ez a többdimenziós folyamat magába foglalja a demokratizálást, a piac kialakítását és a nemzet építését csakúgy, mint a jogrend megteremtését. Új demokratikus, piaci és jogi intézmények nélkül elképzelhetetlen az új „posztkommunista” valóság. Éppen az ezen intézmények működésében elért haladás az alap és a mérce a régió országainak besorolásában. Minél jobb intézményei vannak egy országnak, annál jobb a pozíciója.

Több mint egy évtizeddel a rendszerváltás után azt mondhatjuk, hogy Lengyelországban jól működő, a nyugat-európaihoz hasonló parlamentáris demokrácia van, és a lengyel piacgazdaság, jól-rosszul, de működik. Formálisan nézve úgy tűnik, hogy a demokrácia és a piac létrejöttével befejeződött a rendszerváltás, annál is inkább, mert a nemzet építése ebben az esetben nem jelentett különösebb nehézséget. Lengyelország ugyanis egységes állam, gazdag történelmi gyökerekkel és saját hagyományokkal. Más a helyzet néhány szomszédos államban, például Belorussziában és Szlovákiában, ahol a politikai elitnek először létre kellett hoznia az új állami identitást. Lengyelország, amelyet annyiszor osztottak fel, foglaltak el vagy uraltak külső erők, most büszke arra, hogy önálló nemzetállam.

Mindenek ellenére hamis az az állítás, hogy a „rendszerváltás lezárult”. Még számos szempontot figyelembe kell vennünk ebben a sokrétű folyamatban ahhoz, hogy megértsük, hol tartunk, tisztázzuk helyzetünket, és így megválaszoljunk néhány egyszerű, de alapvető kérdést. Hol járunk sikerrel? Mit értünk el? Mit kell még tennünk?

Mint minden posztkommunista államnak, Lengyelországnak is égető szüksége van a modernizációra. Már létezik valamilyen működő demokratikus és piaci intézményi keret, de hátravan még az anyagi és pszichológiai feltételek modernizálása. A régi, összeomlott rendszer történelmi szempontból már messze tűnt, de még jelen van a lelkületünkben és mindennapjainkban. A „létező szocializmus” még bennünk él: mentalitásunkban, viselkedésünkben, a tájainkon, a városokban, ahol lakunk. Hosszú és fájdalmas a búcsú az

Ralph Dahrendorf szavaival élve: utazás a Könnyek völgyében.

A posztkommunista átalakulás leginkább mentális szinten befejezetlen. Önmagunkat kell modernizálnunk, hogy elérjük a modern nyugati civilizációt. Ezért azt mondhatjuk, hogy több mint tíz évvel a sorsdöntő „nemzetek ösze” után minden közép-európai állam (Csehország, Magyarország, Lengyelország és Szlovákia, valamint Szlovénia) a posztkommunista átalakulás második, modernizációs szakaszánál tart. Az első szakaszban visszafelé néztünk, megpróbáltuk feldolgozni Katyn, a Gulag, Recsk fájdalmas emlékeit, megemlékeztünk 1956, 1968 vagy 1980-81 hőseiről, miközben megpróbáltunk hozzászokni a megváltozott körülményekhez. De ebben az időszakban még az előző rendszer hatása érvényesült.

Ma már nyilvánvaló a szemlélet megváltoztatásának szükségessége és az, hogy a híres film címe szerint kell cselekednünk: „vissza a jövőbe”. A történelemkönyvek javíthatása helyett most a jövőnk kell formálni. Meg kell teremtenünk a jólét és a fejlődés lehetőségét gyermekeink és az elkövetkező generációk számára. Az első fejezet, a történelemkönyvek írása lezárult, most a második lépés, a modernizáció következik. A „létező szocializmustól” már elbúcsúztunk, most üdvözlőnk kell a modern világot, minden humánus (vagy néha embertelen) vonásával együtt.

Ebből a perspektívából nézve a modernizáció egyetlen útja minden közép-európai ország számára az európai integráció. A régióban ezek szinonimák: a modernizáció Közép-Európában nem más, mint az európai integráció. Az 1999-es NATO-csatlakozás biztonságot ad a nemzetközi küzdőtérben, de csak az uniós tagság jelentheti a belső és később talán az újonnan elért jóléthez kapcsolódó társadalmi biztonságot.

A legjelentősebb probléma az, hogy nem világos: mi lesz, vagy mi kell, hogy legyen a nemzetállamok sorsa az integráció során. Az új Európa a „nemzetállam fölött” gondolatára épül. Ez a nemzetek fölötti szerveződés egy új identitás, a határok nélküli állam -vagy legalábbis államcsoporthoz - gondolatát teremti meg. Az európai integráció most a nemzeti kormányok közti tárgyalások útján halad előre. Tisztázatlan azonban magának az Európai Uniónak a jövője, hiszen ez most - ahogy egyes megfigyelők helyesen állítják - „se nem állam, se nem nemzetközi szervezet”.

Fel kell-e adnia Lengyelországnak, a „Szolidaritás” bölcsőjének, a pápa szülőföldjének, a hagyományos (mint ahogy Magyarországon is gondolják) antemurale Christianitatis-nak a „szentségét”, patriotizmusát, függetlenségét egy homályosan körülírt „nemzetek fölötti” elképzelésért, amelynek nevében Brüsszélből vagy akár Washingtonból megmondják nekünk, hogy mit tegyünk, ugyanúgy, ahogy régen Moszkva megmondta?

Ezek azok a kétségek, amelyek aláássák az egyébként világos nemzeti konszenzust az európai integrációval kapcsolatban. Mit látunk a térségben? A modernizáció fontossága összeütközésbe kerül a nemzeti öntudattal és az újonnan elért szuverenitással. Ez a lengyel (és talán egész Közép-Európára jellemző) változata a mai „civilizációs ütközetnek”. Modernizáció a hagyománnyal szemben, európai szemlélet a néha szelídebben hazafiasságnak is nevezett nacionalizmussal szemben, nemzetek fölötti gondolkodás a szülőkörű nemzeti megközelítéssel szemben, európai egység a nemzeti egységgel szemben - ez a nézeteltérés lényege. Mindenütt ez a manicheista gondolkodásmód és paradigma látható. Még a lengyel parlamentben, a Szejmben is lehet ilyen értelmű kijelentéseket hallani.

Ki fog győzedelmeskedni? Az 1990-től érvényes lengyel külpolitika hivatalos irányvonala szerint ez nem kétséges. A „Nemzeti Integrációs Stratégia” szerint: „Lengyelország stratégiai célja az európai uniós tagság. A csatlakozás meggyorsítja a gazdasági növekedést, segíti a gazdasági és jogrend modernizációját, és megszünteti a technológiai különbségeket hazánk és a többi európai ország között. Nemzeti érdekünk diktálja azt az eltökélt szándékot, hogy Lengyelország tagja legyen az Uniónak.”

A független Lengyelország külpolitikájában nem történtek jelentős változtatások. A legfontosabb célok már kezdettől, az 1990-es évek elejétől ugyanazok voltak: euro-atlanti és európai integráció. Ezeket parlamenti egyetértés is övezte. Akkor mi a gond? Az ellentmondások a hivatalos külpolitikai irányvonalnál sokkal mélyebben gyökereznek, és az eredeti céljaihoz állnak kapcsolatban. Egyfelől nyilvánvaló, hogy az integráció segíti a gazdasági és jogrend modernizációját. Mindannyiunknak alkalmazkodni kell a „koppenhágai kritériumokhoz”, vagyis nemzeti jogrendünket az *acquis communautaire* -hez kell igazítani, és létre kell hozni „egy működő piacgazdaságot, valamint olyan feltételeket, amelyek segítségével meg tudunk birkózni az Unió belüli verseny nyomásával és piaci erővel”.

De hogyan modernizáljuk a gondolkodásunkat? Ki fogja átfordítani azt a befelé forduló szemléletet, amely szerint „mi vagyunk a legjobbak” és „minden, ami a miénk, az szent”, egy nyitott hozzáállásra, amelynek lényege a közös érdek, a „minél közelebb az Uniónak” és a „mélyülő együttműködés”? Ezekben a fontos kérdésekben nincsenek „koppenhágai kritériumok”. Így tehát világos: az európai integrációs folyamatban nem lesz alapvető változás a mentalitás alapvető megváltoztatása nélkül. Nem csak az élcsapatot és az elitet kell meggyőzni arról, hogy kontinentális, európai és regionális méretekben kell gondolkodnia, hanem egészen a gyökerekig lehatolva mindenkit meg kell győzni erről. Éppen ez a lényeg: az európai integrációs folyamat nem az elitek oligarchikus műhelymunkája, hanem egy olyan nehéz vállalkozás és „lecke”, amelyet az érintett nemzetek egészének kell megoldaniuk.

Ezt erősíti, hogy az integrációt-modernizációt a globalizációs folyamat követi. Közép-és Kelet-Európát ebből nem lehet kizárni. Ez a teljesen újszerű folyamat ma az integrációhoz hasonlóan kifosztja a szuverén államot, csökkenti a nemzetállam szerepét, de nem feltétlenül vezet a megsemmisüléséhez. A globalizáció megteremtette a globális piacot, a világméretű médiumokat, a területen kívüli érdekeket és fogalmakat. Úgy látszik, az az államközpontú és szuverenitásra alapozott, a nemzetközi kapcsolatokat és irányítást meghatározó modell, amelyet 1648-tól „vesztfáliai rendszerként” ismertünk, eltűnőben van. Ezért a globalizáció korában már nem csak nemzeti keret között kell gondolkodnunk. Döntő jelentőségű, de megoldatlan (néha drámai mértékű) nehézség, hogy míg a gazdaság globalizálódott, a politikai döntéseket még mindig nemzeti szinten hozzák.

Elavult az a francia forradalomból eredő eszme is, miszerint az állam világosan meghúzott határokhoz kötődik. Most olyan új világban élünk, amikor nem az egyértelműen körülírt nemzetállam a meghatározó szereplő. Korunkban a földrajzi területek elvesztik jelentőségüket. A nemzeti határok egyre kevesebbet jelentenek. Jan Aart Scholte, a globalizáció egyik jeles szakértője szerint „bár a nemzeti kormányok döntő fontosságúak maradnak, a kormányzás többrétűvé vált”. Pontosan ez a gondolat áll az európai integráció egyik fontos fogalmának, a szubszidiaritásnak a háttérben. Akár tetszik, akár nem, a döntéshozatalnak máris sok szintje van. Ez a politikai felaprózódás korlátozza a szuverenitást. Egyéni sorsaink egyetlen globális sorssá egyesülnek. Egy olyan világban, ahol minden szinten felelősek vagyunk mindenért, az állam szuverenitásának képe szükségképpen szertefoszlik. Nos, akkor mit is jelent ma a szuverenitás?

A szuverenitás elsősorban jogi kifejezés. Köztudott, hogy a nemzetközi jogot az államok hozták létre, az államok érdekében. A szuverenitás szigorúan a nemzetállam fogalmához kapcsolódott. Az államok voltak a legfontosabb szereplők a nemzetközi porondon, ők valósították meg az egész világra kiterjedő rendet a müncheni béke és a vesztfáliai rendezés óta (1648). E rendszer lényege szerint a szuverenitás az, ami megkülönbözteti és elválasztja a nemzetállamokat. A baj csak az volt, hogy senki nem tudta pontosan, mit is jelent a szuverenitás fogalma.

Természetesen volt egy közkeletű értelmezés, hasonló a „*rex est imperator in regno suo*” elvéhez. E felfogás szerint a szuverenitás kifejezetten és félreérthetetlenül összekapcsolódott a korlátlan hatalommal bíró, sokszor despotikus és önkényes állammal és uralkodóival. A szuverenitás Istentől eredő és általa szentesített hatalom volt. Így az állam szent lett, fölötté egyedül Isten állt.

Csak később, a francia forradalom korában változott két fontos elem. Először is, az államnak igazodnia kellett a nemzetközi törvények normáihoz, amelyek a helyi törvények felett álltak. Másodsorban, ami még fontosabb, a szuverenitás nemcsak az irányítókhoz kapcsolódott, hanem mindenekelett az irányítandó nemzetekhez. Megjelent a nemzetek szuverenitásának elve. Ettől kezdve meg kell különböztetnünk az államok szuverenitását a nemzetek szuverenitásától, ami a nemzetek akaratának demokratikus kifejeződését jelenti.

Megjegyzendő, hogy a fogalomnak nemcsak jogi, hanem politikai értelmezése is van. A politikai szuverenitás a politikai függetlenséget, a területi integritást és az adott terület feletti politikai hatalom gyakorlását jelenti. Minden érvényes nemzetközi

törvény és számos fontos dokumentum, mint például a Helsinki Egyezmény, megerősíti ezt a rendet. Eszerint a nemzetközi jogalkotás szemszögéből a legfontosabb játékos vagy szereplő a nemzetközi szinten még mindig az állam, amely határain belül vagy akár azokon kívül bármit megtehet, ami nem ellenkezik a nemzetközi törvények előírásaival. Azt mondhatjuk tehát, hogy ebből a szempontból a nemzetközi jogrendszer el van maradvva a modern nemzetközi rend mögött, amelyben egyre fontosabbá válnak a nem állami szereplők, többek között a nemzetközi szervezetek vagy transznacionális vállalatok. Mi több, nemzetek fölötti szerveződések is feltűnnek a láthatáron, mindenekelőtt - talán újfajta föderációként - az Európai Unió. Egyértelműnek látszik, hogy most, a XXI. század elején újra kell értelmeznünk a szuverenitás fogalmát. Jelentőségét ki kell bővítenünk, mivel a szuverenitás a klasszikus felfogástól eltérően ma már nem teljesen és kizárólagosan a nemzetállamhoz kapcsolódik. Sőt, nem köthető egyértelműen a politikai fennhatósághoz sem. Most már nem csak jogi és politikai értelemben vett, külső és belső szuverenitásról beszélhetünk, hanem gazdasági, kulturális és ökológiai szuverenitásról is. Mivel egyre több a lokális és globális szereplő, köztük sok nem kormányzati szervezet, teljesen új helyzet alakult ki: a hagyományos hierarchia és piramis helyét átveszi a nemzetközi kapcsolatok sűrű, tömör hálózata. A realgazdaságot a „virtuális gazdaság” helyettesíti, „forró” tőkével és pénzzel, befektetési alapokkal és globális játékosokkal. Másfelől a nemzeti kisebbségeknek és az egyes állampolgároknak joguk és lehetőségük van az igazságra és a törvényes ellenállásra az állam bármilyen túlkapásával szemben. A be nem avatkozás elve egyre elavultabbá válik, és lassan eltűnik a történelem süllyesztőjében. A globalizáció természetes módon aláaknázza az állami ellenőrzést, erodálva olyan alapvető fogalmakat, mint az állampolgárság, a nemzeti valuta, állandó lakóhely vagy letelepedés. Elég pénzzel az ember akárhol letelepedhet. Az integráció viszont valami mást jelent: alá kell rendelnünk magunkat a mindenki által elfogadott szabályoknak és a konszenzus eszméjének - ez pedig nem más, mint kompromisszum. Így tehát megállapíthatjuk, hogy a globalizáció és integráció korában a nemzetállam - a hálózatok egy részeként - kezdi elveszíteni hagyományos kiváltságait. Az országok haladása, modernizációja és civilizációs fejlődése a vezetők és a polgárok közös sikere.

Mindenkinek egyénileg és kollektíván is részt kell vennie a játékban. A monizmust felváltja a pluralizmus. Emellett a föderalizmus is feltűnik a láthatáron. Minél nagyobb jelentőségű a föderalizmus és az integráció, annál kevesebb a szuverenitás, és megfordítva. Az államok már nincsenek egyedül a nemzetközi porondon, így a szuverenitást már nem lehet általánosan elfogadott normaként tételezni, mint az előző évszázadokban vagy évtizedekben.

Azt azonban még korai lenne kijelenteni, hogy a szuverenitás és a nemzetállam elavult, és el kell tűnniük. Az államok még nem cselekvésképtelenek, és néhány szempontból nagyon is fontosak. Először azért, mert csak az együttműködő államok adhatják meg a megfelelő jogi keretet a nemzetközi gazdasági integráció adta lehetőségekből hasznát húzó társadalomnak. Másodsor, még mindig a nemzetállam szabja meg állampolgárai identitását. Harmadsor, mindmáig az államok nyújtják és biztosítják a stabilitást. Az igazi probléma nem a nemzetállamok léte, hanem - ahogy azt Martin Wolf helyesen állapította meg - „a bukott államok, az anarchikus államok, a gyenge államok és a korrupt államok maradnak ki feketelyökként a globális gazdasági rendszerből”.

Az államok még mindig döntő jelentőségűek, de a szerepük fontos változáson megy keresztül. Ha pedig az állam szerepe megváltozik, a szuverenitás jelentésének is meg kell változnia. Az emberek fontosabbak az államnál.

Ebben a régióban mindenki tudja, hogy a lengyel nemzeti identitás hagyományosan erős volt. Ezért az európai unió csatlakozás nemcsak reményt ad az ország külpolitikai stratégiájának megvalósítására, hanem kételyeket és félreértéseket is kelt. Néhány politikai erő még mindig erősen kötődik a nemzeti gondolkodásmóddhoz. Számukra a lengyel kulturális örökség olyan érték, amit semmire sem szabad elcserélni. Büszkék arra, hogy az annyiszor szétszakított, külső erők által megszállt és leigazolt Lengyelország most önálló nemzetállam. A baj az, hogy a nemzetállam fogalma már nem felel meg az integráció és globalizáció új feltételeinek. Nem lehetünk büszkék újonnan megszerzett függetlenségünkre a kölcsönös függőség korában. Igaz, hogy Lengyelország uniói tagsága 1989 óta a lengyel kormányok fő célja volt és maradt. Ez a társadalom többségének akaratát is tükrözi, a közvélemény-kutatások azonban azt mutatják, hogy az integráció támogatottsága lassan, ám egyenletesen csökken. Tíz évvel a jelentékeny fejlődést elindító változás után a társadalomban megjelenik a kiábrándultság, és az integráció iránti lelkesedés csökken. Az integráció további halogatása - nem is szólva Lengyelország kimaradásáról a csatlakozó országok első csoportjából - a közhangulat romlását vagy akár a belpolitikai helyzet destabilizálódását jelentené. Az európai integrációnak nincs világos alternatívája. (Azok az elképzelések, melyek szerint Lengyelországnak a NAFTA-hoz kellene csatlakoznia, vagy Ukrajnával kellene szorosan együttműködnie, inkább csak a politikai folklór részei, nem tartoznak a főáramlathoz.) Egyértelmű, hogy Lengyelország kizárása az európai integrációból az 1989 óta kormányzó valamennyi politikai elit számára valóságos katasztrófa lenne. Ezt az EU politikai elitjeinek is figyelembe kell venniük. A fehéroroszországihoz hasonló helyzetet nem lehet kiterjeszteni Berlin kapujáig.

A NATO-tagság csak egyik része a folyamatnak, bár fontos és nagy lépés a nyugati értékrendszerek felé. Amíg azonban Lengyelország nem tagja az Európai Uniónak, addig nem lehet a nyugati közösség egyenjogú tagja. A legfontosabb nehézség az, hogy nagyon büszkék vagyunk „posztkommunista” identitásunkra. „Le az uralom minden formájával az országon kívül és belül!” - ez nemcsak jelmondat, hanem valódi irányelv is volt ellenzéki körökben a hidegháború idején. „Nem akarunk parancsokat!” - hirdette minden becsületes ember a régióban több mint négy évtizede vagy még régebben, így hát félreértésekre ad okot, ha valaki azt állítja, hogy „végső célunknak” az újonnan elért függetlenség feladását kell tekinteni. Ne is beszéljen ilyenmiről - mondja erre azonnal sok korábbi „emberjogi harcos”. Az emberek fontosabbak az államnál.

Lengyelország, a szuverén és független államok közösségének új tagja még nem készült fel arra, hogy azonnal elfogadjon valamilyen föderális keretet. Mint a lengyel külügyminiszterek, Wladislaw Bartoszewski és Bronislaw Geremek és mások is állították az EU jövőjével foglalkozó megbeszéléseken - amelyeket tavaly kezdeményezett Joschka Fischer -, Lengyelország még nem készült fel arra, hogy azonnal valamilyen mágius föderális formába ugorjon bele. Inkább a többszintű döntések rendszerének működését szeretnénk fejleszteni, amely többrétű megközelítéshez és hatalommegosztáshoz vezet a nemzetek feletti („európai”), nemzeti és helyi - regionális - döntési szintek között. Érvelésük szerint még nem vagyunk képesek elfogadni az „Európai Egyesült Államok” valamilyen formáját, hiszen az érdekek, kultúrák, gazdaságok és a belső intézményi keretek nagyon eltérők Európán belül. A kommunizmus idején szerzett tapasztalataink miatt a kisebb államot részesítjük előnyben, az emberi szabadság elve fontosabbnak számít, mint az állam szuverenitása. A friss posztkommunista tapasztalatokból pedig arra a következtetésre jutunk, hogy a nemzeti érdekek minden más elvénél vagy értéknél többet nyomnak a latban. Az újonnan elért függetlenséget nagy becsben tartjuk. Ezért az egész Európát átfogó „szuperállamról” igen kevés szó esik a lengyel belpolitikában.

Azt jelenti-e mindez, hogy elsősorban lengyelek akarunk lenni, és az európai eszme csak másodlagos? Pontosan ez az a kérdés, amelyik megosztja a belső politikai erőket. Minden jelentős parlamenti párt, legyen az jobb- vagy baloldali, keresztény vagy szociáldemokrata, készen áll az egyetemes, összeurópai párbeszédre. Végső céljuk nem más, mint az európai uniói tagság mielőbbi elérése. Másfelől azonban jelen van a „tradícióhívők” viszonylag erős és egyre erősödő csoportja is, amely kész harcolni „szent anyaföldünkért”, imádja és bálványozza „új függetlenségünket” és a „nemzeti örökséget”.

Ki lesz a győztes? A válasz döntő tényezője a sikeres EU-csatlakozás. Csak a sikeres integráció biztosíthatja a megfelelő

alkalmazkodást az elkerülhetetlen globalizációs folyamatokhoz. Az integrációs folyamat eltéríthetőnek bizonyulhat. A globalizáció azonban nem hátrálhat meg, és nem húzódhat vissza, hanem gyorsan halad előre. Magyarországtól eltérően Lengyelországban még nem erős a nemzetközi vállalatok jelenléte. Alkalmazkodásunk a globalizációhoz kezdeti szakaszánál tart. Még sokat kell tennünk a modernizációért és a korszerű trendek utoléréseért. Ez lehetetlen az európai integráció nélkül. Az egységes Európán kívül rekedni egyenlő a feledésbe merüléssel és azzal, hogy a modern világ peremén maradunk. Helyzetünk javítására csak az adhat esélyt, ha szélesebbre nyitjuk a kapukat a politikai partnerek és az új piacok előtt. Ennek megfelelően a hagyományos értelemben vett szuverenitásnak is búcsút kell mondanunk. A mai globalizálódó világban a *raison de la nation* többet jelent, mint a hagyományos *raison d'état*. Egyszerre kell szolgálnunk országos, kontinentális és globális érdekeket. A szűk „felségterület” eltűnik - és vele együtt eltűnik az állami szuverenitás is.

„A liberális erők szerepe az, hogy tudatosítsák: csatlakozás esetén nincs visszaút a nemzeti szuverenitás erősítése irányába.”

Demszky Gábor

Európai integráció: remény és kísérlet

A békés nemzetközi együttműködés eddigi legsikeresebb példája a történelemben az európai integráció. Az elmúlt fél évszázad során Európának azon a felén, amelyre ez az integráció kiterjed, irigylésre méltó jólétet sikerült teremteni. Háborút az Európai Unióban tömörült államok között elképzelni sem lehet. A demokratikus politikai rend az egész régióban szilárd lábakon áll. Mindez nem történelmileg szükségszerű folyamatok szerencsés mellékterméke, hanem tudatos válaszok eredménye. Az európai integráció gondolatának úttörői éppen azért álmodtak az egységes Európáról, hogy ily módon elképzelhetlenné váljanak a nemzetállamok közötti fegyveres konfliktusok, hogy az egész régióban mély gyökereket eresszen a demokrácia, hogy a kooperáció elősegítse a gazdasági fejlődést. Aligha vitathatja bárki, hogy Jean Monnet receptje idáig bevált. Mégis egyetértek azokkal, akik úgy vélik, hogy az Európai Unió mindezen eredmények ellenére még mindig csak kísérlet. Korábban még csak hasonlóval sem próbálkoztak sehol. Senki sem tudja, hogy végső soron milyen alakot fog ölteni az az „egyre szorosabb Unió”, amelyet már a római szerződés célként jelöl meg.

Jelenleg az Unió két egymással összefüggő kihívásnak néz elébe. Az egyik a „mélyítés” kihívása, a másik a „bővítés”. Az ezekre a kihívásokra adott válaszok minősége évtizedekre fogja meghatározni a földrész sorsát. Ezekhez a válaszokhoz ugyanolyan bátorság, világos vízió és elszánt akarat kell, mint amilyen a európai integráció gondolatának úttörői és az ezeket a gondolatokat a valóságba átültető államférfiak rendelkeztek.

Az útválasztás felelőssége döntő mértékben természetesen az EU-ban tömörült országok politikusaik és polgáraié. Döntő mértékben, de nem kizárólag. A csatlakozásra váró országok is alakítják ugyanis az Európa-vitát. Először is közvetlenül: az Európa-vita intellektuális vita is, amelybe kívülállók is beleszólhatnak. Másodsorban közvetve: demokráciánk és piactudásaink minősége, magyarán: uniós érettségünk, érvként szolgál - pro és kontra - az Európa-vitában.

A politikai integrációról és a nemzeti szuverenitásról a csatlakozásra váró országokban folyó intellektuális viták közvetlen hatással vannak az Európa-vitára, amelynek fontosabbik fele kétségkívül az EU-országokban folyik. Az pedig, amit a tagjelölt országok kormányai ténylegesen tesznek, beleértve a hivatalos retorikát is, valamint az a belpolitikai küzdelem, amely a csatlakozással és a szuverenitással kapcsolatos kérdésekről zajlik a tagjelölt országokban, közvetve befolyásolja az Európa-vitát. A vita résztvevői ugyanis természetesen tematizálják azt, ami a tagjelölt országokban történik. Könnyű belátni, hogy ha Magyarországon, Lengyelországban, Csehországban, Szlovéniában olyan politikai erők vinnék a prímet, amelyek autarkiaira törekcsenek, nem folya vita a bővítésről.

Nézetem szerint a nemzeti szuverenitás kérdése két okból vált aktuálissá az európai integráció fejlődésének mostani stádiumában. Egy jó okból és egy rossz okból. A jó oknak azt tartom, amikor a nemzeti szuverenitás a demokrácia védelmének kontextusában kerül szóba.

A modern demokrácia ez idáig nemzetállami keretek között létezett, a demokratikus intézmények nemzetállami intézmények. A nemzeti szuverenitás eszméje az eddigi demokratikus gyakorlatban szinte szétválaszthatatlanul fonódott össze a népszuverenitás eszméjével, a demokrácia központi fogalmával. Magának az EU-nak a demokratikus legitimitása is a nemzetállami keretek között keletkező demokratikus legitimitáció származéka. Az EU demokratikus szempontból azért tekinthető legitimnek, mert a tagállamaiban demokratikusan megválasztott politikusok hagyják jóvá azt, ami az uniós szinten történik. Ám az EU legitimitációja a demokrácia hagyományos mércéjével mérve nem teljesen adekvát. Az egyes tagállamok polgárai saját államuk hatalomgyakorlásának ellenőrzésén keresztül nem tudják megfelelő mértékben befolyásolni, hogy mi történik velük. Más eszközök pedig nemigen állnak rendelkezésükre. Ezért beszélnek az Unió demokratikus deficitjéről mind az EU támogatói, mind pedig bírálói.

A tagállamok szuverenitásuk jelentékeny részét már leadták az EU-nak. Az Egyesült Államokkal és a világ többi részével folytatott kereskedelmi tárgyalásokon a tagországokat egy delegáció képviseli. Minden tagállam külkereskedelmét ugyanaz a vámszabályzat írja körül. A monetáris unió bevezetésével a nyugat-európai kormányok a gazdaságpolitika nagy részét Brüsszelre bízták. Egyetlen tagország kormánya sem dönthet úgy, hogy korlátozza az áruk, a szolgáltatások, a tőke vagy a munkaerő szabad áramlását. A mezőgazdasági, a környezetvédelmi, a kereskedelmi és az ipari politika mostanra olyan mértékben brüsszelizeződött, hogy a tagállamok kormányainak játéktere jelentéktelenre zsugorodott. Az EU-ban hozott döntések rendkívül nagy hatást gyakorolnak a tagállamok polgárainak életkörülményeire. Ha ezeknek a döntéseknek a demokratikus legitimitációja nem egészen kifogástalan, akkor gondolkodni kell azon, hogyan lehet az Unió döntéshozatali folyamatait demokratikusabbá tenni. Erről pedig aligha lehet elgondolkodni anélkül, hogy bele ne ütközzünk a nemzeti

szuverenitás kérdésébe.

Az Európai Unió demokratikus deficitjének felszámolására elméletileg az lenne a legkézenfekvőbb módszer, ha az EU szövetségi állammá válna, amelyben úgy működne a demokrácia, mint most nemzetállami keretek között. Ez a megoldás magától értetődő módon érintené a nemzeti szuverenitás kérdését, hiszen arról lenne szó, hogy a nemzeti szuverenitásokat felváltaná egy összeurópai szuverenitás. Persze a föderalista megoldás elméletileg is csak akkor lenne demokratikusabb a jelenlegi helyzethez képest, ha vele párhuzamosan egy összeurópai démosz, egy összeurópai civil társadalom is kialakulna. Az eszményt rendkívül szimpatikusnak találom, de el kell ismernem, hogy megvalósítása igen nehéz ügy. Timothy Garton Ash tette fel nemrégiben azt az igen fogós kérdést, hogy lehet-e demokratikus vitákban idegen nyelven részt venni, illetve lehet-e - mert ez az alternatíva - demokratikus vitákat huszonnégy nyelven folytatni. Nekem nincs magabiztos válaszom erre a kérdésre. De ha az Európai Egyesült Államok létrehozása olyan távoli cél is, amelyet ráadásul nem is mindenki tart kívánatosnak, az többségi véleménynek tűnik az Unióban, hogy a már leadott szuverenitásdarabokhoz éppen a demokrácia érdekében további szuverenitásdarabokat is le kell adni. Tehát hogy a csaknem teljesen és sikeresen lezárult gazdasági integrációnak minél mélyebb politikai integrációval kell párosulnia. Tudom, hogy létezik markáns ellenvélemény is. Sokan - a brit euroszeptikusok, de mások is - attól tartanak, hogy a politikai integráció elmélyítése egy központosított, bürokratikus, dirigista szuperállamhoz fog vezetni. Egy Leviathanhoz, amely nemcsak a nemzetállami szuverenitást, hanem a demokráciát is kiüresíti. Van egy másik szempont is - és ezt is gyakran emlegetik -, ami a politikai integráció túl gyors elmélyítése ellen szól. Nevezetesen az, hogy az európai elitnek állítólag messze maguk mögött hagyta az európai polgárok tömegeit, akik korántsem ugyanolyan mértékben készek a nemzeti szuverenitásnak több európai demokráciára való becsesülésére, mint az elit. Én nem hiszem, hogy az európai integráció az elitnek konspirációjának eredménye. Arról is meg vagyok győződve, hogy a Leviathantól való félelmek rettentően el vannak túlozva. De ha az a „mélyebb és szélesebb körű vita az Európai Unió jövőjéről”, amelyre a Nizzai Szerződés függeléké hívták fel, arra az eredményre jut, hogy a nemzeti szuverenitások további csökkentése káros lenne az európai demokráciára, csökkentené az EU legitimitációját, én nem leszek csalódott. Ez az a kontextus, a demokrácia kontextusa, amelyben a nemzeti szuverenitásról való beszédet hasznosnak és jónak tartom.

De mint említettem, rossz oka is van annak, hogy a nemzeti szuverenitás kérdése aktuálissá vált. A rossz ok a nacionalizmus: a zsigeri nacionalista diszpozíció és a nacionalista sémákban való gondolkodás. A nacionalizmus az európai integráció minden sikere ellenére Nyugat-Európában sem veszítette el minden hatékonyságát.

Még a brit euroszeptikusok demokráciát féltő, emelkedett érvelése mögül sem nehéz kihallani a nacionalista gögőt és elfogultságot. „A demokrácia a brit parlamentben jó kezekben van, de ha onnan kikerül, a fritzek és a békaevők a nyakára hághatnak” - sugallják. És akkor még nem is beszéltek arról a szedett-vedett népségről, amely éppen most kéredezkedik be az Unióba... Én még csak nem is állítanám, hogy a brit euroszeptikusok aggodalma teljesen alaptalan. De az európai integráció egyik explicit missziója éppen az, hogy erősítse a demokráciát ott, ahol az erősítésre szorul. És az európai integráció ebből a szempontból is hatalmas sikertörténet. Erős és egészséges demokrácia van Németországban és Olaszországban. Erős és egészséges demokrácia van Spanyolországban, Portugáliában és Görögországban. Szilárd meggyőződésem, hogy a csatlakozás pusztán a kilitásba helyezése is fegyelmezően hatott az új kelet-közép-európai demokráciákra. A demokratikus játékszabályok durva megsértését minden hatalomra kerülő kelet-közép-európai politikus kerüli. Amelyik pedig nem - mint például Meciar -, attól a választók megszabadulnak.

A brit euroszeptikus részben nacionalista motiváltságánál lényegesen riasztóbb jelenség, hogy szélsőjobboldali, rasszista, idegengyűlölő pártok komoly választási sikereket érnek el egyik-másik nyugat-európai országban is. Támogatottságukat javarészt a menedékjog iránt folyamodók, az emigránsok és a népszerűtlen kisebbségek elleni hangulatkeltésnek köszönhetik, de ezt könnyen lehet kombinálni azzal a politikai üzenettel, hogy a mainstream politika erői nem védekeznek kellőképpen a nemzeti érdekekre leselkedő különféle külső veszélyek ellen. Mivel Brüsszel számukra ilyen külső veszélyforrás, a nemzeti szuverenitást olyan fegyvernek tekintik, amellyel a nemzet saját érdekeit védelmezi.

Emellett az európai integráció elmélyítéséről szükségszerűen olyan nemzetállamok kormányainak kell tárgyalniuk és alkudozniuk, amelyeknek az a demokratikus mandátumuk, hogy saját választóik érdekeit védjék. Azt hiszem, hogy ez az érdekvédelem néha rövidlátóan történik. Az EU-tagállamok vezetői néha elfeledkezni látszanak arról a politikai idealizmusról, amely az európai integrációt a második nagy világégés után elindította. Néha úgy alkudoznak, mintha nem tudnák, hogy az EU nem zéró összegű játék, amelyben a nemzeti érdeket más nemzetek érdekeinek rovására kell érvényesíteni.

Amikor a nemzeti szuverenitás az Európa jövőjéről folytatott vitában nacionalista éllel merül fel, akkor rossz okból merül fel. Nem örülök neki, hogy így is felmerül, mert arra lehet belőle következtetni, hogy még mindig sebezhető Nyugat-Európában is az az ethosz, amelyen az európai integráció alapul. Nem örülök neki azért sem, mert rossz példát mutat a csatlakozásra váró országok politikusainak, akik téves következtetéseket vonhatnak le belőle.

Előadásom hátralevő részében arról szeretnék megfogalmazni néhány gondolatot, hogy milyen viszonyban áll egymással a nyugati integráció vágya és a nemzeti szuverenitás eszménye nálunk, Magyarországon.

A magyarok nagy többsége a csatlakozásra váró országok polgárainak nagy többségéhez hasonlóan több okból is szeretné, ha az ország mihamarabb az EU tagállamává válna. Reméljük, hogy a nagy és egységes uniós piacon lesz kereslet a termékeink iránt, és ez hosszú távon ugyanolyan komoly gazdasági előnyökkel fog járni a mi esetünkben, mint amilyenekkel a mostani tagok esetében járt. Sokan bíznak abban is, hogy a hetvenes és nyolcvanas években csatlakozott országokhoz - Írországhoz, Portugáliához, Görögországhoz - hasonlóan mi is kapunk majd szubvenciókat az EU költségvetéséből. Ezen túl a csatlakozási törekvések támogatásának van egy normatív dimenziója is: az a vágy, hogy Európához, vagyis a civilizált világhoz tartozzunk. Ennek a vágnak a pontos tartalma erősen ideológiafüggő.

Ugyanakkor a magyar politikai hagyományban a függetlenség eszménye központi helyet foglal el. Március 15-én sokan nem a demokratikus forradalmat ünneplik, hanem kizárólag a nemzeti függetlenségért indított küzdelmet. 1956-ra sokan nem a totalitárius diktatúra - az elnyomás - elleni forradalomként szeretnék emlékezni, hanem csak az idegen elnyomás elleni forradalomként. A rendszerváltásban is sokaknak fontosabb a függetlenség, a nemzeti szuverenitás visszaszerzése, mint a demokrácia kivívása.

Ezt figyelembe véve tulajdonképpen csodálkozunk kell, hogy miért nincs keményebb ütközés az Európai Unióhoz való csatlakozás vágya és a nemzeti szuverenitás eszménye között, hogy miért nincsenek szenvedélyes viták az EU-csatlakozás támogatói és a nemzeti szuverenitás védelmezői között. A rövid és paradox válasz erre a kérdésre az, hogy azért nincsenek ilyen viták, mert nálunk a nemzeti szuverenitás legelszántabb bajnokai sem ellenzik az EU-csatlakozást. Még a szélsőjobboldali, magát nemzeti radikálisnak nevező MIÉP is arra a következtetésre jutott, hogy az EU-csatlakozás rossz ugyan, de elkerülhetetlen.

A hosszabb válasznak több rétege van. Először is a rendszerváltó elit felismerte, hogy a kommunizmus összeomlása geopolitikai forradalom is. 1989-ben néhány hónapig minden politikai erő a független és semleges Magyarország célját fogalmazta meg, de rövidesen szinte kivétel nélkül mindenki belátta - így a nacionalisták is -, hogy a nyugati integrációnak nincs alternatívája.

Másodszor, Magyarországon mind a mai napig elég kevesen fogják fel teljes egészében - a nacionalisták közül különösen

kevesen -, hogy valójában mit is jelent az Európai Unió. Hogy messze több, mint egy sikeres üzleti vállalkozás, amelyben részt véve meg lehet gazdagodni. Lényegében nem igazán hiszik el, hogy az európai integráció és a nemzeti szuverenitás távlatosan nézve egymást kizáró fogalmak. Nem veszik észre annak a jelentőségét, hogy az EU a nemzetállamot alulról is, felülről is bomlasztja. Alulról a régiók, felülről a nemzetek fölötti struktúrák révén.

Harmadszor, az EU-csatlakozásra való felkészülés hihetetlen mennyiségű aprómunkával jár. Törvényeket kell harmonizálni, a könyvelési rendszert kell reformálni, a legkülönbözőbb területeken kell „érettséget” mutatni. Vagyis a fák eltakarják az erdőt.

Nagy politikai-filozófiai vita folytatására idő se nagyon van, meg fölöslegesnek is tűnik. Az EU-csatlakozásra való felkészülés szakmai kényszerek által kijelölt, meglehetősen szűk ösvényen halad előre. Noha az én pártomnak több ponton komoly vitája van a felkészüléssel kapcsolatban a kormányon lévőkkel, radikálisan mást mi sem csinálnánk, ha kormányon lennénk.

Bizonyos szempontból szerencsés, hogy nem folyik ideológiai vita a nemzeti szuverenitásról az EU-csatlakozással kapcsolatban. Végül is nem kell feltétlenül politikai jelentőséggel bírnia annak, hogy ki mivel indokolja meg magának az EU-csatlakozásnak a kívánatosságát.

Másfelől viszont talán mégis szükség lenne egy tisztázó vitára. Mert veszélyek is rejlenek abban, hogy a magukat nemzeti gondolkodásúnak nevező polgártársaink jelentős hányada nem abba az irányba halad, mint amelyikbe haladni vél. Különösen, ha ezek a polgártársaink éppen kormányon vannak, illetve a kormányon lévő politikai erők legelkötelezettebb értelmiségi támogató bázisát képezik. Mert meddig lehet félreértésből a többé-kevésbé helyes irányba vezető ösvényen megmaradni? Hogy mit ért félre szerintem az úgynevezett nemzeti tábor? Valahogy úgy képzelik, hogy az EU valójában csupán a nemzeti érdekek érvényesítésének új hadszíntere, amely trükkös csapdákkal van teleszórva, de ezeket egy energikus, a nemzeti érdekeket szem előtt tartó, az euroblabla által meg nem tévesztett kormány ki tudja kerülni. Az a benyomásom, hogy az Európai Uniót valamiként a KGST mintájára képzelik el, vagyis egy olyan szervezetként, amelynek van egy hivatalos ideológiája, de a valóságban egészen más elvek szerint működik. Ami az EU-t a szemükben a KGST-tól előnyösen megkülönbözteti, az az, hogy az EU-ban nincs Moszkva, tehát a nemzeti érdekek érvényesítésének nagyobb az esélye.

Egyáltalán nem veszik komolyan a „régiónk Európájának” implikációit - legfeljebb belpolitikai hatalmi játszmák részeként. Még csak el sem gondolkodnak azon, hogy az uniós csatlakozás egyike lehet azoknak az utolsó vállalkozásoknak, amelyeknél értelmesebben lehet nemzeti érdekek nevezni. Pedig minden bizonnyal olyan EU-ba fogunk belépni, amelyben az Észak-Kelet-Magyarországi Régió közvetlenül artikulálhatja Brüsszelben érdekeit, és ezek az érdekek esetleg ellentmondhatnak a Dél-Dunántúli Régió érdekeinek.

Egyáltalán nem veszik komolyan, hogy az EU értékközösség is. Amikor ennek jelét mégiscsak látják, például az Ausztria elleni szankciók esetében, ingerülten reagálnak, és gyanakodni kezdenek, hogy mégiscsak van az EU-ban is egy Moszkva.

A nemzeti gondolkodású tábor úgy viszonyul az EU-hoz, ahogy Franciaország viszonyult hozzá egészen a legutóbbi időig. Az EU-ban azért érdemesnek tagnak lenni, mert a tagság segíti a nemzeti érdekek érvényesítését. De hát arról az elképzelésről, amelynek végül Franciaország is búcsút intett, Magyarországon ábrándozni sem érdemes. Bonyolult történelmi okokból Franciaország valóban fel tudta használni az EU-t arra, hogy a francia elképzeléseknek nagyobb súlyuk legyen, hogy a francia érdekek jobb védelemben részesüljenek. De hogy a kis Magyarország ezt utánacsinalja Franciaországnak, arra semmi esély - különösen miután azok a történelmi okok is megszűntek, amelyek miatt Franciaországnak sikerült ez a bravúr.

Az EU-ban valóban vita folyik a föderalista és a konföderatív megoldások hívei között. A magyar kormány kifejezte, hogy a konföderatív megoldásokkal szimpatizál. Ez rendben is van, de a kormány téved, amikor azt hiszi, hogy a konföderatív megoldások hívei intakt nemzetállamokban gondolkodnak. Ezt nem tehetik, hiszen - mint már utaltam rá - a nemzetállami szuverenitás erőzítője az EU-ban már most igen előrehaladott.

Végezetül felmerül a kérdés, hogy mennyire értelmes egy tagjelölt országban euroszeptikus állásponton helyezkedni. Különösen annak fényében, hogy - habár nem vagyok jós, de hadd kockáztassam meg ezt a kijelentést - az integráció mélyítésének ellenfelei vesztesre állnak. A tagországok euroszeptikusainak nincs más választásuk, minthogy küzdjenek a mélyítés ellen, ha akadályozni akarják a nemzeti szuverenitás erőzítőjét. A tagjelölt országok euroszeptikusai viszont saját szemszögükből értelmesebb dolog is tehetnek, mint hogy a tagországok euroszeptikusainak drukkoljanak: ellenezhetik országuk EU-csatlakozását.

Biztos vagyok benne, hogy a kormánypártok nem fognak ilyen drasztikus következtetést levonni nacionalista alapmeggyőződésükből. Ez politikai öngyilkosság is lenne részükről, hiszen Magyarországon nincs tömegbázisa az EU-csatlakozás ellenzésének. A veszélyt abban látom, hogy a nemzetállami szuverenitás illúzióját kergetve, téves helyzetértékelésből kiindulva érveket adnak a bővítés ellenzőinek kezébe.

A liberális erők szerepét a csatlakozásra készülő országokban ma éppen abban látom, hogy a legszélesebb közvélemény előtt világosan mutassák meg az Unióban ható alapvető folyamatok irányát. Azt, hogy a csatlakozás esetén nincs visszaút a nemzeti szuverenitás erősítése irányába. Ugyanakkor azt is tudatosítaniuk kell a közvéleményben, hogy Magyarország legfőbb nemzeti érdeke az Európai Unióba történő belépés, mert csak így biztosítható hosszú távon az ország szabadsága, jóléte, békéje és demokráciája.

„ Volt a családomban egy kisfiú, akinek annyiszor mondogatták főzélékevés közben, hogy finom, egyél, hogy mikor végre beszélni kezdett, csak ennyit mondott: finom, de nem kérek.”

Tölgyessy Péter

A hármas teher: átmenet, csatlakozás, globalizáció

Az utóbbi tíz esztendő óriási terhet rótt Magyarországra és a térség országaira. Húsz-huszonöt évvel ezelőtt még azt lehetett érezni, hogy akár évtizedekig is változatlan marad itt minden: a sztálini korszak végétől viszonylag kiszámítható, nehezen ugyan, de élhető volt a világ, s az emberek többsége arra rendezkedett be, hogy ez akár élete végéig is eltarthat. Ekkor

következett be az az óriási és váratlan fordulat, amelynek következtében egyszerre háromféle teher nehezedett a térség országaiban élő emberekre. Az egyik az *átmenet terhe*, a másik az *európai újracsatlakozás terhe*, a harmadik pedig az *egyre gyorsuló globalizáció terhe*.

Alapjaiban változott meg az élet. Évtizedes szokások és rutinok borultak fel, szétroppantak a hétköznapi élet keretei, kiszámított, egykor beváltak hitt életstratégiák mondtak csődöt. Cáfolhatatlan mutatók jelezték, hogy a bruttó hazai termék még a térség legszerencsésebb országaiban is 20 százalékkal csökkent, de szerencsétlenebb részekben a felére esett vissza, s ennél is nagyobb mértékben csökkent a reálbér. Egyes országokban kaotikus viszonyok uralkodtak el, ahol fél évig nem fizettek nyugdíjat, közalkalmazottak nem jutottak munkabérhez. De talán nem is ez volt a legnagyobb baj: egy szegény országnak is lehetnek elégedett polgárai. Az igazán nagy gondot az okozta, hogy érvényüket veszítették a régi mércék. Egyszerre csak nem volt mi alapján megítélni, miért mi jár, milyen teljesítmény számít sikernek, milyen sikerrel mekkora eredményt lehet elérni, milyen életet lehet kialakítani, s mi az, ami kudarchoz vezet. Még ma is végtelenül igazságtalannak érzik a kelet-európai új demokráciák polgárai, ami velük történt: erejükön felül teljesítenek, s mégsem jutnak egyről a kettőre. A legsikeresebb országok már kezdik utolérni, sőt némelyik már meg is haladta saját 1989-es szintjét nyers gazdasági mutatókban, de az előbb említett mércék helyreállításában, a világos, legitím, becsületesnek, értékesnek érzett társadalmi teljesítmények megítélésében még nagyon-nagyon messze vagyunk attól, hogy megnyugvás lehessen részünk.

Természetesen ilyen helyzetre nem lehet kiegyensúlyozott politikát alapozni. A valóság olyan elviselhetetlen volt ezekben az országokban, hogy a különböző pártok vezetői nagyon hamar rájöttek: nem szabad nagy társadalom átalakító programokkal a választók elé állni, mert ezekkel csak veszíteni lehet. Aki őszintén megmondja, mit gondol arról, hogy mit kellene csinálni mondjuk az egészségüggyel, milyen nagy terhek várnak még az emberekre, az aligha nyerhet. A politikusok egyre inkább megtanulták, hogy álmokkal kell a választók elé állniuk. Csak az győzhet, aki együtt tud álmotni a választókkal. Az persze nem biztos, hogy ezzel tartósan be is lehet rendezkedni. Lehet, hogy a siker csak néhány hónapig tart, igaz, a politikai győzelem akkor is az övé. Ezért is vannak olyan hihetetlen gyors váltások ezen országok politikájában: egy-egy ciklus jóval hamarabb véget ér, a kormányok sokkal hamarabb megbuknak, mint a nekik kiszabott törvényes idő. Reszkető térdű politikusok gyakorolják a - formálisan - rendkívül nagy hatalmat. A politikai elit retteg a választótól, a választó pedig attól, mit döntenek odafent, a feje fölött a nyugdíjáról, a vagyonáról, arról, hogy ki lesz gazdag, ki szegény. A választónak mindennapos élménye az, hogy tőle függetlenül, mindenről az elit dönt. Így aztán mi sem egyszerűbb, mint azt mondani neki, hogy mindenért a mindenkor kormányzó elit felelős. Nem kell semmi mást csinálni, csak elzavarni az éppen most kormányzókat, s majd az utánuk jövőekkel jobb lesz. Nagyon könnyű ezt elhitetni.

Az átmenet kezdetén számos ilyen gyors váltás tanúi lehettünk. Mára kezd kiegyensúlyozottabbá válni a politikai szerkezet, de még ma is előfordulnak váratlan választási eredmények. A politikai elit tehát nincs abban a helyzetben, hogy hosszú évtizedes terveket készítsen: egyszerűen túlélésre játszik. Ha már egyszer megszerezte a hatalmat, miért ne gazdagodjon ő is, ha már mindenki gazdagodik: ez az alapelve. Azt sem állíthatjuk ugyanakkor, hogy ezekben az országokban léteznek egy nemes értelmiségi elit, amelyik világosan látja a problémákat - sokszor még saját országát is alig-alig ismeri. Nem képes arra, hogy világos programokat állítson az emberek elé, ugyanakkor a régi, egykor hatásos pozitív utópiákat sem vetheti már be. Ezért aztán új utópiák után néz. Így lett az új utópia a Nyugat, egy valójában sehol nem létező Nyugat, ahol azonban állítólag jó élni, és amelynek nevében olyan kényelmesen meg lehet ítélni a térség bajait. Amelyek persze nagyon is valóságosak, igazak, mégsem szereti igazán senki a túl szigorú és tudálatlan iskolamestert. Volt a családban egy kisfiú, akinek annyiszor mondogatták főzélékezés közben, hogy finom, egyél, hogy mikor végre beszélni kezdett, csak ennyit mondott: finom, de nem kérek.

Valahogy így vannak a térség polgárai is a Nyugat eszméjével: finom, de nem feltétlenül kérik. Ezt a Nyugat-eszmét legfeljebb csak a nyugati fogyasztás legitímálja, ám azok az értékek, amelyek oly fontosak az értelmiségiek számára, mint a szabadság, az emberi jogok, a többségnek egyre kevésbé jelentenek értéket.

Ebben a helyzetben egyre fontosabb, miként reagál az „igazi”, a létező - s nem az idealizált - Nyugat az átmenet országainak problémáira. 1989-ben, 1990-ben Európa számos felelős vezetőjével találkozhattam, akik egybehangozóan állították, hogy Magyarország 1994—95-re tagja lesz az Európai Uniónak. Most majdnem ugyanígy tartunk. Oly sok belső problémával küszködik az Európai Unió - a felgyorsított integráció, az euró bevezetése, agrárproblémák, belpolitikai gondok -, hogy a felelős politikusok mindent elkövetnek azért, hogy se igent, se nemet ne kelljen mondaniuk a csatlakozás lehetséges időpontjára. Ez a kínos vonakodás még tovább gyengítette a Nyugat mint pozitív mítosz hatóerejét Kelet-Európából nézve. Ráadásul lezárult még egy másik nagyon fontos folyamat is Nyugat-Európában. Kiöregedett a politikából az a generáció, amelyik még 1945 előtt nőtt fel, és a régi földrajzból még úgy tanulta, hogy az olyan városok, mint Varsó, Budapest, Prága, Európához tartoznak. Mitterrand-ék és Kohlék generációját felváltotta egy fiatalabb generáció - Schröderék és társaik nemzedéke -, akik szemében a mi térségünk az Óperenciás-tengeren is túl van. Legfeljebb csak homályos elképzeléseik vannak a keleti blokk államairól, s ha például megkérdeznék őket, hogy Berlinhez Varsó vagy Bonn van-e közelebb, 99 százalékuk azt mondaná: milyen ostoba kérdés, természetesen Bonn. Megdöbbenő, mennyire nincs tudatában az új nyugati elit annak, hogy milyen közel vagyunk a határaihoz, s mennyi kulturális és egyéb kötődés létezik közöttünk. Ez is oka annak, hogy megint tovább tolódott a csatlakozás határideje, és még jobban megváltozott a feltételrendszere. Tartok attól, hogy a Nyugat-mítosz, a „legyünk mi is Nyugat” utópiája, amely már eddig is csak korlátozott hatóerővel bírt, még többet veszíthet vonzerejéből, amint világossá válik, hogy ez nem is olyan tagság, mint amilyenre ezek az országok vágyának, nem is akkor következik be, amikor ígérték, sőt lesznek, akik végképp kimaradnak, vagy hosszabb időre parkoló pályára kerülnek.

Nagy kérdés, hogyan reagálnak minderre a csatlakozás mítoszában élő rendszerváltó országok. Könnyen lehet, megerősödnek azok a máris meglévő mozgalmak, amelyek nyíltan elvetik mindazt, amit a Nyugat jelent. Ráadásul a térséget nem lehet egységes egészként kezelni. Teljesen egyértelmű, hogy a Szovjetunió utódállamai, a balkániak, a köztes Európa országai és a régi Közép-Európa államai nagyon eltérnek egymástól. Oroszországot és más szovjet utódállamokat sem az állam - a régi erő -, sem a piac nem tudja hosszú távon egyben tartani. Léteznek ugyan alkotmányos szabályok, de a politikai szerkezet működtetésére alig-alig képesek: a politikai élet nagyrészt inkább karizmatikus vezetők és zsákmányszerző kíséretük kénye-kedve szerint alakul. Ezekben az országokban nem az az igazi kérdés, lesz-e belőlük nyugati ország, hanem az, hogy a káoszba süllyednek-e vagy valamely „erős kéz” teremt rendet, azaz egy egyáltalán nem demokratikus és nem piaci berendezkedést hoz létre.

A köztes Európa országaiban ennél sokkal kedvezőbb a kép, annak ellenére, hogy - igaz, fontos piaci reformok születtek - a politikai tagoltság nem alakult át. Továbbra is élesen elválik egymástól a régi, múlt századi nyugatos és a nemzeti vonal, aminek következtében az egyes politikai tömörülések lehetetlen koalíciókra vannak kényszerítve. A másik végponton a baloldali nemzetiek és a radikális nemzetiek különülnek el: Romániában választást nyertek, bár most egy mérsékelt kiadásban jöttek vissza, és ez bekövetkezhet Szlovákiában is. Ezek az országok nagyon nehezen tudnak olyanná válni, hogy a Nyugat úgy érezhesse: nem védekezni kell velük szemben, hanem be lehet őket fogadni. A nyugati intézményesültséghez fogható eredményeket csak a déli közép-európai országok és a Baltikum államai értek el. Ezek sem mentesek ugyan a Kelet-Európára jellemző jelenségektől (itt is vannak például vezérelven felépített pártok), politikai tagoltságuk mégis kevesebb, mint a nyugatihoz. Végrehajtották az alapvető gazdasági, társadalompolitikai reformlépések jó részét, így van esélyük arra, hogy

valóban fölzárkózhassanak a Nyugathoz.

Az átmenet és a csatlakozás mellett a térség országaira nehezedő harmadik teher a globalizáció. Ez a folyamat persze mindig is létezett, amióta csak az ember emberré vált, mostanra azonban szinte a természeti törvények erejével hat ránk.

Megdöbbenő, hogy milyen közel kerültek egymáshoz a világ különböző központjai mind az emberi érintkezések mennyiségét, mind idejét tekintve. Budapest és New York között ma egész biztos kisebb a távolság, mint a reneszánsz idők fénykorában volt Firenze és Velence között. A globalizációt gyorsító személytelen erő sokféleképp itéli meg. Létezik egy - főleg értelmiségi - vélekedés, amely szerint a globalizáció mindent megold: megoldja azt a sok-sok gondot, amelyek a nemzetállami kisserőségből fakadnak, s szinte automatikusan kikényszerít olyan változásokat, amelyek hiányától vagy késlekedésétől ezek az országok annyira szenvednek. Ez azonban szélesebb választói közegekben sosem lehet hatásos. A térség országai ugyanis állandóan szembesülnek a külföldi tulajdon jelenlétének negatív hatásaival, a globalizáció rengeteg káros következményével. Létezik viszont egy ennél sokkal szélesebb közönséget megragadó irányzat: a globalizáció teljes tagadása. Ez azt sulykolja, hogy a globalizáció az ördög műve, minden rossz okozója. Az emberek erre a magyarázatra nagyon is fogékonyak ebben a térségben, elég csekély ugyanis - a közvélemény-kutatási adatok szerint - az új társadalmi berendezkedés elfogadottsága. Ugyanakkor az is világos számukra, hogy nem lehet szembeszegülni a világtendenciákkal, s ha más nem, Milosevic tragikus következményekkel járó kísérlete is arra inti őket is, hogy nem lehet eléggé hatékony a nemzeti bezárkózás politikája. S van még egy nagyon fontos elem. Továbbra is hat a nyugati fogyasztási minták követésére való vágy, márpedig a globalizációval durván szembeforduló irányzatok ezt nem tudják kínálni. Félő, hogy például a magyar társadalomnak továbbra is a vasárnapi bevásárlás a legpozitívabb élménye. Ezzel a vággyal szembefordulva nem lehet hatékony politikát csinálni. Mégis azt hiszem, valamiféle középútra van szükség.

A globalizáció erői nemzetközi szinten ellenőrizhetetlenné váltak. Hiányoznak azok az intézményes formák, amelyek a nemzetközi pénzmozgásokat, politikai mozgásokat kontrollálni tudják, holott nagyon sokszor nyers és szűk érdekek - egy-egy nagyhatalom vagy egy-egy nagyvállalat érdekei - húzódnak az úgynevezett globalizációs törekvések mögött. Teljesen egyértelmű, hogy a kicsi és egyébként is esendő államok nem oldódhatnak fel valamiféle globalizált nagy tengerben: igenis szükségük van hatékony nemzetállamra. Ez persze nem jelenti azt, hogy fel kell adni a korábbi állami szabályozás lebontására irányuló törekvéseket: nagyon sok területen további deregulációra van szükség. Még mindig vannak olyan területek, ahol a privatizáció nem zárult le, ahol hatékonyabb lenne akár a piaci önszabályozás, akár a társadalmi civil szféra önszabályozása, mint az állami reguláció. Van viszont egy terület, ahol a nemzetállamnak jóval nagyobb erőt kell mutatnia: abban, hogy saját törvényeit betartassa, érvényre juttassa. A magyar adatok szerint vállalkozói körökben teljes evidenciának számít, hogy sikert csak az érhet el, aki minden szabályon keresztüljár. A hatékony és cselekvőképes állam egyik alapvető feladata épp az ilyen felfogás, magatartás sikerességének megakadályozása (az első lépés természetesen az hogy, maga az állam ne sértse meg a saját maga által elfogadott szabályokat, ami sajnos igen gyakran előfordul a térségben). A térség államainak meg kell védeniük a versenyben lemaradókat is, mert nagyon nagyra nyílt az olló a sikeresek és nem sikeresek között, a társadalmi különbségek a tíz évvel ezelőtti helyzethez képest néhol megháromszorozódtak. Az is beigazolódtott, hogy vannak olyan területek, amelyeket egész egyszerűen nem lehet átadni a magánszférának (Magyarországon például az autópálya-építés jelentős állami részvétel nélkül megvalósíthatatlan, vagy elviselhetetlenül drága).

Rengeteg olyan terület van tehát, ahol továbbra is szükség van hatékony nemzetállamra. Erre van szükség az Európai Unióban is. Olyannyira, hogy az Európai Unió jelenlegi állapotában nem más, mint a legkíméletlenebb nemzetállami érdekérvényesítés. Azok az országok, amelyek erre nem képesek, a legapróbb ügyekben is pórul járhatnak. Értelmiségi szemmel nézve nagyon szomorú látni, micsoda kíméletlen viták folynak a látszólag jelentéktelen kérdésekről is, s még szomorúbb belátni, hogy nemsokára remélhetőleg mi is részese leszünk mindennek. Mégis meg kell tanulni ezt a kíméletlen stílust, hogy erőteljes magyar nemzeti érdekérvényesítést folytathassunk a magyar vállalatok és a magyar polgárok javára, az ország erőforrásainak tiszteletben tartása érdekében.

A térség lakói - az ijesztő jelek ellenére is - nagyon akarják, hogy ez a folyamat sikeres legyen. Illúzióink azonban ne legyenek: az elkövetkező 20-40 év aligha terem mindig ideális és optimális megoldásokat, nagyon sok gond, politikai tévedés, sőt bűn, önzés, korrupció vár ránk. Csodára nem számíthatunk, de ha a választók képesek lesznek elzavarni a legdurvább hibák elkövetőit, s eddig jobbára képesek voltak erre - legalábbis a közép-európai térség országaiban -, akkor meggyőződéseim, hogy képesek leszünk felzárkózni - az innét, messziről nézve kicsit hedonistának, kicsit szabadosnak látszó - Európához. Egyetlenegy feltétellel: ha lesz erre 30-40 békés évünk, amelyet sem nagy gazdasági katalizmák, sem nagy politikai felfordulások nem borítanak fel.

„A szabadságjogok »élvezeti értéke« alacsonyabb fokú nálunk, mint nyugati országokon belül.”

Hankiss Elemér

Az Európai Unió és az egyéni szuverenitás alapfeltételei

Az integráció és a szuverenitás kérdését nem csak a nemzetállamok és az intézmények szintjén kell vizsgálnunk: legalább olyan fontos annak megértése is, mit jelent mindez egy szinttel lejjebb, a mindennapi emberi élet szintjén. Előadásomban ezért azt vizsgálom, milyen hatással lesz az integráció folyamata az emberi szuverenítésra, mennyiben fog nőni vagy csökkenni a Közép-Európában élő emberek szuverenítése.

Persze az első kérdés mindjárt az, szabad-e használni az egyéni élet szintjén a szuverenitás fogalmát, hiszen ebben az összefüggésben inkább autonómiáról vagy szabadságról szoktunk beszélni. Úgy vélem, nemcsak szabad, de kell is használni, mert - bár a szuverenítés a másik kettővel erős átfedésben áll, de - jóval többet jelent. Azt jelenti, hogy az embernek hatalma van a saját élete fölött, meghatározó szava van saját ügyeiben. Ezért lehet autonóm, ezért lehet szabad. Kérdésem tehát az:

hogyan hat az integráció térségünkben az ilyen értelemben vett - meglévő vagy hiányzó - emberi szuverenítésra? A probléma leírására nagyon egyszerű módszert fogok alkalmazni. Három szinten fogom megnézni, mennyiben adottak az egyéni szuverenítés alapfeltételei: egyrészt jelenleg a közép-európai országokban, másrészt a mostani EU-tagországokon belül, harmadrészt pedig mennyire van és lesz ezen feltételek érvényesülése garantálva EU-szinten, az EU-integráció további mélyülése, erősödése és bővülése előtt és után.

Vegyük először az egyéni élet szuverenítésének politikai előfeltételeit. Nyilvánvaló és közhely, hogy a politikai szabadság és szuverenítés előfeltétele a szabad választás. Ez tulajdonképpen működik nálunk is, működik Nyugat-Európában, és valószínűleg működni fog valamilyen formában, az Unióban is. A kormányok áttetszősége azonban már nem érvényesül ilyen automatikusan. Igaz ugyan, hogy a kormányzás sokkal *áttetszőbb*, mint például a 15 évvel ezelőtti Magyarországon volt, de még messze van attól, hogy valóban *átlátszó legyen*. Ha sikerül hasonlóná válnunk a jelenlegi tagországok önmagában vett kormányzási rendszeréhez, akkor javulni fog az átláthatóság. A baj az, hogy a tagországok együttesének szintjén, az Európai Unió intézményrendszereiben a döntések még alig-alig áttetszők. Mert mennyire kérhet számon egy-egy döntést egy német vagy egy olasz polgár? Ugyanolyan kevésbé, mint a magyar polgár a magyar kormányon. Egyelőre még nincs kidolgozva a kormányok felelősségi rendszere.

Ezen a ponton máris előre kell bocsátanom, hogy furcsa tévhitben élünk várható EU-tagságunk következményeinek megítélését illetően. Amikor úgy véljük, hogy az EU-ba kerülésünk nyomán helyzetünk javulni fog, akkor általában arra gondolunk, hogy úgy fogunk élni, mint a németek, mint a franciák, mint az olaszok, mint a dánok, mint a finnek, tehát a jelenlegi tagországokon *belül* élő polgárok. Nem gondolunk viszont arra, hogyan fognak változni az emberi élet szabadságának vagy szuverenítésének garanciái. Valójában nem is igazán az EU-ba mint magasabb integrációs fokú európai közösségbe akarunk belépni, hanem a nyugat-európai országok világába, életstílusába, közösségébe. Ebből a különös tévhitből később számos csalódás származhat: nem fog elégtétellel szolgálni, hogy hatalmam van a saját életemről dönteni, hogy bele tudok szólni közös dolgaimba, hogy meg tudom védeni jogaimat, ha közben nem kapom meg mellé azokat a „kézzelfogható” javakat, amelyeket a csatlakozás hozadékaként elképzeltem. A szabadságjogok „élvezeti értéke” alacsonyabb fokú nálunk, mint nyugati országokon belül. Ugyanakkor persze továbbra is kérdés, milyen mértékben érvényesülnek ezek a szabadságjogok az EU szintjén, milyen mértékben tud beleszólni majd egy polgár az EU szintjén hozandó olyan döntésekbe, amelyek az ő szabadságjogait is érintik.

A politikai töke elosztása nálunk közepes, de EU-szinten még teljesen bizonytalan. A szólásszabadság mindenhol elég magas szintű, az emberi és polgárjogok védelme is elég erősen intézményesedett az EU szintjén. A társadalmi cselekvés lehetősége nálunk mérsékelt, a politikai elit nem nagyon ösztönzi, hogy a társadalom bármit is csináljon. Jobb a helyzet Nyugat-Európában, bár a protest mozgalmak egyelőre még inkább globális szinten bontakoznak ki. EU-szinten ugyanakkor a társadalmi cselekvés még viszonylag erőtlén. A nemzeti függetlenségi törekvés nálunk erős, Nyugat-Európában valamivel gyengébb, de hogy milyen lesz a végső arány, nem lehet tudni.

Az egyéni emberi élet szabadságának vagy szuverenítésének következő társadalmi előfeltétele a társadalmi igazságosság: ennek megléte nálunk nagyon is kérdéses. Jóval inkább jelen van a nyugati jóléti országokban, ahol sokkal erősebb társadalmi szerződések vannak, mint nálunk. Intenzíven próbálkozik ennek kialakításával az Unió is.

A társadalmi töke elosztása nálunk ugyancsak egyenlőtlen, de alig-alig is foglalkozunk vele. Sokkal jobb a helyzet Nyugat-Európában, de hogy mi lesz e téren az EU-ban, még teljesen nyitott kérdés. Nem tudni még, hogy nem lesz-e sokkal nagyobb tőkéje egy francia polgárnak, aki Párizsban él, mint egy magyarnak, aki Nyíregyházán vagy Jászberényben él. A lehetőségek egyenlősége nálunk közepes, nincs meg Nyugat-Európában sem. Valljuk be őszintén, szó sincs arról, hogy egy görög parasztnak a lehetőségei egyenlők egy görög polgár vagy egy francia polgár lehetőségeivel. Itt még rengeteget kell előrehaladniuk a nyugati országoknak is, nem beszélve arról, hogyan lehet erőteljesen növelni az esélyegyenlőséget az Európai Unió keretein belül. Nem tudjuk még azt sem, hogyan fogja megoldani a szegregáció kérdését az Európai Unió. Szó esik róla, de intézményesen még semmiféle megoldás nem látható. Az érdekérvényesítési rendszerek nálunk nagyon rosszul működnek, a társadalmi érdek-képviselői szervezetek nehezen kapcsolódnak be a politikai életbe (sokszor a közelébe se engedik őket). E téren sokkal jobb a helyzet a nyugati szociális jóléti társadalmakban, az viszont még nyitott a kérdés, hogyan fog egy magyar munkás érdeke érvényesülni egy EU-szineken megjelenő multinacionális vállalati tulajdonnal szemben. Mindezt még ezután kell rendezni. Az embert támogató közösség, amely nélkül nincs igazi egyéni szabadság és szuverenítés, nálunk igen gyenge, a magyar közösségek minden szinten erősen dezintegráltak. Sokkal jobb a helyzet a nyugati országokban, de nem tudjuk még, mi lesz EU-szinten: milyen közösségek milyen emberek védelmét látják majd el, hol fogják az emberek magukat otthon érezni, milyen közösségekben érzik majd magukat szabadnak. Úgy gondolom azonban, hogy továbbra is kellene majd a helyi közösségek mint a szabadságot védő, tápláló keretek.

Az egyéni szuverenítés gazdasági előfeltételei mind a három szinten megvannak. Igaz, a tisztességes verseny kondíciói nálunk még csak most vannak kialakulóban, a Nyugat e téren már lényegesen előbb jár, de megint csak nem tudjuk, mi lesz a helyzet az EU-ban, hogyan tud majd versenyezni egy olyan közepesen szegény ország, mint Magyarország vagy Lengyelország a maga parasztságával egy kemény és erős Dániával vagy Angliával vagy Németországgal? EU-szinten nem alakult ki az országok közötti fair verseny intézményrendszere.

A magántőke működése nálunk is erősödik, a másik két szinten természetesen jóval erősebb. A kizsákmányolás - hogy ezt a régi szót használjam -, nálunk még erőteljesen jelen van. Számtalan példát tudna mondani bárki: mi kizsákmányoljuk az erdélyi munkásokat, a mi munkásainkat kizsákmányolják a multinacionálisok. Nyugaton elég erőteljes a védelem a kizsákmányolással szemben, mert erősek a szociális intézmények, de még nem tudjuk, hogyan lehet ezt az EU szintjén is megoldani. Az egyik legfontosabb kérdés az egyéni szabadságjogok és a gazdasági előfeltételek szempontjából az, hogy miként határozható meg az egyén piaci értéke. Minél nagyobb, az egyén annál inkább szuverén. A piaci érték nálunk még viszonylag alacsony, az egyes nyugati országokban jóval magasabb, de nem tudjuk, hogyan alakul EU-szinten, például lesz-e piaci értéke általában egy magyar munkaerőnek. Az bizonyosnak látszik, hogy más lesz, mint Németországban, Ausztriában vagy Olaszországban, de még hiányzik a piaci érték mérlegeléséhez a gyakorlat, nincsenek meg a mechanizmusok annak érdekében, hogy erősödjön az itt élők piaci értéke, s erősödjön személyi szabadsága, autonómiája és szuverenitása.

A fizikai biztonság ugyancsak fontos alkotóeleme az ember szuverenítésének. Ha állandóan félnem kell, hogy bajom lesz, mert leütnek, vagy kirabolnak, akkor nyilvánvalóan sokkal kevésbé vagyok szuverén ura saját magamnak. Az egészséges élet érdekében a nyugati országok és az EU szintjén sokkal többet tettek, mint nálunk: egészségügyi rendszerünk rendkívül gyenge, hiányoznak a stabil biztosítási rendszerek. A bűnözés mértéke viszont nemcsak nálunk probléma, EU-szinten sincs világos kép. Az anyagi javak megléte, a pénzügyi és anyagi biztonság a szabadság egyik leglényegesebb alapfeltétele. Ez nálunk hiányzik, illetve rendkívül egyenlőtlen, a másik két szinten jobb a helyzet.

A személyi szabadsággal kapcsolatos tradíció Magyarországon viszonylag gyenge, sokkal erősebb Nyugat-Európában, és valószínűleg erős lesz a magasabban integrált EU-szinten is. A kulturális töke - ezen belül a megszerzett tudás tőkájének - elosztásával azonban baj van nálunk is és Nyugat-Európában is. A kulturális identitás is megroppant nálunk, szerteosztott a közösségi öntudat is. Az állampolgári öntudat sokkal bizonytalanabb nálunk, mint akár Németországban, Franciaországban

vagy Angliában. Nem tudjuk, milyen hatást váltanak ki a kulturális juttatások az identitás terén. Azt tudjuk, hogy mi mindennek a pszichológiai előfeltétele: ahhoz hogy szuverén ember legyek, szuverén, erős és szabad személyiség kell. E téren azonban nagyon sok deficitünk van. A helyzet nem reménytelen, de nagyon oda kell figyelni, hogy kialakuljon minden szinten a személyi szuverenitás bázisa.

Közismert, hogy Magyarországon nincs jó hagyománya az emberi személyiség, az autonóm személyiség nevelésének, s egész nevelési rendszerünk továbbra sem ebbe az irányba mutat. Az önbecsüléssel ugyancsak súlyos bajok vannak

Magyarországon: súlyos önértékelési válságban szenved a társadalom nagyon jelentős hányada, nemcsak az alsó harmad, hanem legalább az alsó kétharmad. Önismeretben, önkontrollban, fegyelemben és személyi kiteljesedésben, méltóság tudatban nagyon sok pótolnivalónk van az elmúlt negyven év után. Hiányzanak a jó szerepek, hiányzanak a megfelelő helyzetek ahhoz, hogy magamat szabadnak érezzem, hiányzanak a világos életcélok. Igaz, nagyon nehéz ma például egy családnak meghatározni egy reális életcélt, amikor tíz év alatt a világ teljesen átalakult körülötte. Sokan nem találják a helyüket, nem tudják, merre induljanak, szorongással tekintenek az elé, mit lehet majd „eladni” az európai piacon. Ez a szerepválar és életcélt hiány erősen csökkenti szabadságfokunkat, csökkenti azt a tudatot, hogy igenis szuverén urai vagyunk a saját életünknek, jelenünknek és jövőnknek. Ilyen szempontból könnyebb helyzetben vannak a nyugati társadalmak. Ott kialakultak az életstratégiák, nagyon erőteljes az autonóm személyiségnevelés hagyománya, ugyanakkor ők is nagyon sok ponton félnek attól, mi vár rájuk, ha átlépnek egy magasabb fokú integráció keretei közé.

Az intellektuális élet kulcskérdése, a filozófiák pluralitása nálunk is megvan - sőt, időnként még a kelletténél is tarkább a kép. Nincs domináns ideológia, de nincsenek a gondolat szabadságát korlátozó törvények vagy elnyomó intézkedések sem. A kritikai szellem megvan mind nálunk, mind a nyugati országokban, de hogy európai szinten miként fog ez kialakulni, lesznek-e európai Voltaire-ek vagy fizikai zsenik, nem tudjuk. Szerintem biztos, hogy lesznek.

A szellemi élet kibontakozásának alapfeltétele az információhoz való hozzáférhetőség, amely nálunk valamivel gyengébb, mint Nyugat-Európában. Az EU keretei között elvileg már most sok információhoz hozzá lehet férni, de hogy az adott információ mikor és hogyan jut el a portugál paraszthoz, hogyan áramlik az európai társadalmak minden egyede között, ha úgy kívánják, ezt még ezután kell megszervezni. Mégpedig mielőbb: a racionális döntések megalapozásához ugyanis információ, képesség, intézmények kelljenek.

Végezetül vessünk egy pillantást a morális feltételekre. E szempontból viszonylag jól állunk Magyarországon is: feloldódott a korábbi erőteljes túlfegyelmzés, amely a háború előtt a magyar társadalmat jellemezte. Csökkent az évezredekben keresztül ható nagyon erős - sok szempontból pozitív, sok szempontból korlátozó - büntudat. Morális integritásunk azonban bizonytalan, bár e téren vannak problémák Nyugaton is, azt pedig végképp nem tudjuk, miként lesz mindez az Európai Unió keretén belül. Az autentikus magatartás és személyiség kérdése ugyancsak csupa kérdőjel. A morális felelősségtudat Nyugat-Európában valamivel erősebb, mint nálunk, de az teljesen nyitott kérdés, hogy mennyire lesznek az európai polgárok felelősek az Európai Unióért. Ma egy német polgár felelős a városáért, a járdáért, a villamosáért, de hogy felelős lesz-e egy német polgár a portugál paraszt sorsáért, ezt nem tudjuk még.

Szabadságunk szempontjából megkerülhetetlen, miként válaszolunk azokra a végső, alapkérdésekre, hogy mi a jó, mi a rossz, mit kezdünk az étellel, halállal. Az az ember szabad, aki elrendezi valahogy maga körül a világot spirituálisán. Nem hiszem, hogy ez a belső szellemi-morális döntés ország- vagy EU-függő lenne. Ez mindenhol probléma, mindenhol óriási erő kell ahhoz, hogy az emberek szellemi-morális értelemben is megtalálják helyüket - nem az EU-ban, hanem - a világban. Összefoglalásképp azt mondhatom, hogy az integráció nem lesz diadalmenet. Gazdasági, politikai, szellemi értelemben is rengeteg munka áll előttünk, még több akadály, csapdák, vermek. Nagyon nehéz lesz eljutni az európai országok szintjére is, és még nehezebb lesz onnan továbblépni magasabb integrációs szintre. Egy bizonyos: mindennek fundamentuma a személyek szuverenitása, amelynek viszont - mint láttuk - tucatnyi előfeltétele van: intézményekben, magatartásokban, szabályokban, törvényekben, bennünk, tudatunkban, érzelmeinkben. Mindezekkel külön-külön foglalkozniuk kell a kormányoknak, a közösségeknek, az egyéneknek egyaránt. Mert csak egy nagyon komplex, sokoldalú, lassú, lépésről lépésre történő pragmatikus előrehaladással képzelhető el, hogy ebben a térségben is szabadabb, autonómabb, szuverénebb emberek éljenek.

Utószó

„A félelem korában élünk. Az ítéletnap prófétái rányomták bélyegüket a korszak szellemére: úgy tűnik, csak egy lépés választ el minket a környezeti, társadalmi, gazdasági és legfőképpen az erkölcsi összeomlástól” - 2001. június 19-én Budapesten hangzott el ez a gondolat Dr. Ottó Graf Lambsdorfftól, aki aligha gondolta, hogy szavai olyan hirtelen, alig három hónap múltán, kis híján beteljesednek. Aligha számított arra, hogy a szeptember 11-i tragédia hirtelen olyan döbbenetes közelségbe hozza azt a globális katasztrófát, amelyről ő még inkább a távoli jövő jelképeként, a „megfélemlített közönség” rémálmaiként beszélt.

A Friedrich Naumann Alapítvány, a Soros Alapítvány és a Pénzügykutató Rt. által rendezett konferencia, ahol a főnti, mai világállapotot akaratlanul is oly pontosan vizionáló szavak elhangzottak, az Európai Unió és az egyéni szuverenitás kérdéseit vizsgálta: olyan kérdéskört tehát, amelynek végiggondolása nélkül sem a közeli, sem a távoli jövő nem képzelhető el.

„Szeptember 11-e” előtt persze viszonylag optimistább válaszokat is lehetett adni: „Pontosan látjuk a fény sugarat” - fogalmazott például Martonyi János külügyminiszter megnyitó beszédében, „szeptember 11-e” óta azonban ezek a világos evidenciák is elveszítették magától értetődő érvényüket. A konferencia részmegállapításai és általános következtetései az új világhelyzetben új értelmezést kívánnak. Ezért bocsátjuk most közre teljes terjedelmükben az előadásokat.

Úgy véljük, hogy vannak-lesznek olyan alaptételek, amelyek ezután sem kérdőjelezhetők meg. Például az, amit Soros György mondott: „a legalapvetőbb célkitűzésünk a béke megőrzése”, vagy a két alapítvány tevékenységét minden téren meghatározó liberális demokrácia értékrendjének hirdetése, valamint az egyén szabadságának biztosítása a demokrácia keretein belül.

A Friedrich Naumann Alapítvány és a Soros Alapítvány továbbra is minden tőle telhetőt megtesz azért, hogy a fenti szavak és gondolatok - s ne a tragikus próféciaik - váljanak valóra.

Tormássy Zsuzsanna, a Friedrich Naumann Alapítvány magyarországi vezetője

© Friedrich Naumann Alapítvány

© Soros Alapítvány

Felelős kiadó: Tormássy Zsuzsanna, a Friedrich Naumann Alapítvány magyarországi vezetője

Szerkesztette: Kiss Ilona Tervező

szerkesztő: Máthé Hanga

Tördelő szerkesztő: Magyar Katalin

Nyomdai előkészítés: WolfPress Kft.
Nyomás, kötészet: AduPrint Kft.
Felelős vezető: Tóth Béláné
ISBN 963